

En nu de praktijk...

*Een casestudy naar de liturgische en
godsdienspedagogische keuzes die een
voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een
protestantse gemeente maakt bij het vormgeven
van een Kerk op Schootviering*

En nu de praktijk...

*Een casestudy naar de liturgische en
godsdienstpedagogische keuzes die een
voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een
protestantse gemeente maakt bij het vormgeven van een
Kerk op Schootviering*

Naam: Wouter Bos
Studentnummer: 1600567
Cursus: Master Thesis II
Vakgebied: Practices
Begeleider: Dr. P.M. Sonnenberg
Beoordelaar: Prof. dr. Marcel Barnard
Universiteit: Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam
Datum: 19-08-2023

Woord vooraf

Voor u ligt mijn Masterthesis 'En nu de praktijk... *Een casestudy naar de liturgische en godsdienstpedagogische keuzes die een voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente maakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering*'. Deze thesis is geschreven in het kader van mijn afstuderen voor de masteropleiding tot Gemeentepredikant aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam. Van december 2022 tot en met augustus 2023 ben ik bezig geweest met het schrijven van deze thesis.

Ik vond het een mooie uitdaging om onderzoek te doen naar de keuzes die een voorbereidingscommissie maakt bij het vormgeven van een programma. In mijn toekomstig werk als gemeentepredikant zal ik hier zelf in de praktijk ook mee te maken krijgen. Zodoende hoop ik dit onderzoek als bagage mee te nemen richting mijn toekomst als predikant.

Via deze weg wil ik dank betuigen richting mijn begeleider dr. P.M. Sonnenberg voor de begeleiding tijdens dit proces. Na de eerdere positieve ervaringen bij het schrijven van de bachelorscriptie was ik verheugd dat zij ook nu weer mijn begeleider wilde zijn. Ik werd telkens weer voorzien van scherpe feedback en zodoende kon deze thesis naar een hoger niveau worden getild.

Daarnaast wil ik ook de protestantse gemeente, en in het bijzonder de predikante, die mee heeft gewerkt aan dit onderzoek bedanken dat ik dit onderzoek bij haar in de gemeente plaats kon laten vinden. De gastvrijheid en hulp heb ik als zeer prettig ervaren. Tot slot wil ik mijn vrouw bedanken voor alle steun tijdens het schrijven van deze thesis.

Wouter Bos

Nijkerk, 19-08-2023

Inhoud

1. INLEIDING.....	7
1.1. Probleemanalyse	7
1.2. Afbakening onderzoek	7
1.3. Hoofdvraag en deelvragen.....	8
1.4. Opzet van de thesis.....	8
1.5. Relevantie en doelstelling.....	9
2. THEORETISCH KADER	10
2.1. Kerk op Schoot.....	10
2.2. Liturgische keuzes	10
2.2.1. De rol van jonge kinderen.....	11
2.2.2. De rol van volwassenen	13
2.2.3. Het presentstellen van God	14
2.3. Godsdienstpedagogische keuzes	14
2.3.1. Ruimte.....	15
2.3.2. (Ver)beeld(ing)	15
2.3.3. Participatie	16
2.3.4. Sociale interactie.....	16
2.3.5. Horen van (geloofs)verhalen	17
2.4. Conclusie.....	18
3. ONDERZOEKSMETHODE	19
3.1. Het type onderzoek	19
3.1.1. Casestudy.....	20
3.2. Onderzoeksmethoden	20
3.2.1. Literatuuronderzoek	20
3.2.2. Praktijkonderzoek	20
3.3. Data-analyse	21
3.4. Privacy en datamanagement	22
3.5. Positie als onderzoeker.....	22
3.5.1. Voorkomen bias	23
4. DE PRAKTIJK VAN KERK OP SCHOOT IN EEN PROTESTANTSE GEMEENTE.....	24
4.1. De Protestantse Gemeente	24
4.2. Wat is Kerk op Schoot?.....	25

4.2.1.Ontstaan.....	25
4.3.Liturgische keuzes	25
4.3.1.De rol van jonge kinderen.....	26
4.3.2.De rol van volwassenen	26
4.3.3.Het presentstellen van God	28
4.4.Godsdienspedagogische keuzes	28
4.4.1.Ruimte.....	29
4.4.2.(Ver)beeld(ing)	29
4.4.3.Participatie	30
4.4.4.Sociale interactie.....	30
4.4.5.Horen van (geloofs)verhalen	31
4.5.Conclusie	32
5.MESSY CHURCH ENGLAND.....	33
5.1.Wat is Messy Church?.....	33
5.2.Liturgische keuzes	34
5.2.1.De rol van jonge kinderen.....	34
5.2.2.De rol van volwassenen	35
5.2.3.Het presentstellen van God	35
5.3.Godsdienspedagogische keuzes	36
5.3.1.Ruimte.....	36
5.3.2.(Ver)beeld(ing)	36
5.3.3.Participatie	36
5.3.4.Sociale interactie.....	37
5.3.5.Horen van (geloofs)verhalen	37
5.4.Conclusie.....	38
6.CONCLUSIE.....	39
6.1.Aanbevelingen	41
6.1.1.Voor de protestantse gemeente.....	41
6.1.2.Voor verder onderzoek	41
6.2.Evaluatie onderzoeksresultaten	42
6.2.1.Validiteit.....	42
Bijlage 1.....	44
Bijlage 2.....	45

Bijlage 3.....	46
Bijlage 4.....	47
Bijlage 5.....	48
Literatuurlijst.....	49
Verklaringenblad.....	52
Data Management Plan	53

1. INLEIDING

1.1. Probleemanalyse

Veel kerken maken, voor bijvoorbeeld het kinder- en jeugdwerk binnen de gemeente, gebruik van programma's die door derden zijn ontwikkeld. Bij het gebruikmaken van dit soort programma's lopen gemeentes tegen dezelfde uitdaging aan: de manier waarop programma's vormgegeven moeten gaan worden binnen de eigen gemeente. Daarnaast wordt er door gemeentes geworsteld met de manier waarop er door volwassenen en kinderen samen gevierd kan worden. Beide uitdagingen heb ik zowel in mijn werk als jeugdwerker bij de Gereformeerde Kerk te Bunschoten-Spakenburg, als bij mijn stagegemeentes van de afgelopen jaren (Protestantse Gemeente Laren-Eemnes en Nieuwe Kerk Huizen) terug zien komen. Daarbij is het een terugkerend onderwerp in gesprekken met collega-jeugdwerkers.

Deze uitdagingen komen samen in een programma waar ik veel affiniteit mee heb: Kerk op Schoot. Kerk op Schoot is een viering voor kinderen van 0 tot en met 4 jaar, samen met hun (groot)ouders/verzorgers en tegelijk een programma dat door Stichting Kerk op Schoot is ontwikkeld.¹

De twee genoemde uitdagingen zijn de aanleiding geweest voor dit onderzoek. Door middel van een casestudy wil ik onderzoeken welke keuzes een voorbereidingscommissie in een gemeente maakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering.

1.2. Afbakening onderzoek

Het programma Kerk op Schoot betreft een viering voor kinderen van 0 tot en met 4 jaar én hun (groot)ouders/verzorgers. Bij het onderzoeken van de keuzes van de voorbereidingscommissie zal er gefocust worden op de liturgische en op de godsdienstpedagogische keuzes. Er is voor liturgische keuzes gekozen omdat er bij Kerk op Schoot sprake is van een viering. Hierbij gaat het expliciet om een viering voor jonge kinderen en volwassenen. Voor godsdienstpedagogische keuzes is gekozen omdat er in het programma Kerk op Schoot een focus is op kinderen van 0 tot en met 4 jaar.

De keuzes die gemaakt worden door de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente worden in dit onderzoek vervolgens vergeleken met de keuzes in het programma van Messy Church England. In dit programma worden liturgische en godsdienstpedagogische keuzes gemaakt bij het vormgeven van een viering. Daarom is Messy Church England een *good practice*. Het is, zoals zij zelf op de site vermelden, 'een vorm van kerk voor kinderen en volwassenen'.² Eén van de kernwaarden van Messy Church England is dat zij *all-aged* is.³ Alle leeftijden doen ertoe. Daarnaast zit er een lerend aspect voor kinderen in de viering van Messy Church England.⁴

¹ 'Dit is Kerk op Schoot', www.kerkopschoot.nl (geraadpleegd op 20-06-2023).

² 'What Messy Church is and isn't', www.messychurch.org.uk (geraadpleegd op 20-06-2023).

³ G. Lings, ed. 2013. *Messy Church Theology: Exploring the Significance of Messy Church for the Wider Church*. Abingdon: Bible Reading Fellowship. p157.

⁴ Lings, *Messy Church Theology*, p102.

De casestudy vindt plaats in een protestantse gemeente in Nederland. Deze gemeente is, na een oproep in een Facebookgroep van gemeentes die gebruik maken van Kerk op Schoot, bereid gevonden om mee te werken aan dit onderzoek. Er is gekozen voor een protestantse gemeente omdat de meeste gemeentes die gebruikmaken van het programma Kerk op Schoot protestantse gemeentes zijn.⁵ De gemeente blijft anoniem in dit onderzoek. De reden hiervan wordt toegelicht in hoofdstuk 3.

1.3. Hoofdvraag en deelvragen

De hoofdvraag van deze thesis luidt als volgt:

Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering in vergelijking tot Messy Church England?

Hierbij zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- Wat wordt er verstaan onder liturgische en godsdienstpedagogische keuzes in het kader van een viering voor jonge kinderen en volwassenen?
- Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering?
- Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes worden er gemaakt in het programma van Messy Church England?

1.4. Opzet van de thesis

Hoofdstuk 1 bevat de inleiding van de thesis. In hoofdstuk 2 wordt een theoretisch raamwerk uiteengezet. Hier wordt toegelicht wat eronder liturgische en godsdienstpedagogische keuzes wordt verstaan in dit onderzoek. Hoofdstuk 3 bevat de onderzoeksmethode. De focus ligt hierbij op welke manier er onderzoek is gedaan en de vraag waarom voor deze onderzoeksmethode gekozen is. Hoofdstuk 4 geeft de resultaten van het empirische onderzoek in de protestantse gemeente weer. Hierbij vindt een analyse plaats op basis van de theorie over liturgische en godsdienstpedagogische keuzes. In hoofdstuk 5 komt Messy Church England aan bod. De liturgische en godsdienstpedagogische keuzes die gemaakt worden in haar programma worden hier uiteengezet. Afsluitend zal er een conclusie volgen waarbij de belangrijkste observaties aan bod komen en waarbij de liturgische en godsdienstpedagogische keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente worden vergeleken met de liturgische en godsdienstpedagogische keuzes bij Messy Church England. Daarnaast zullen er ook aanbevelingen voor verder onderzoek worden gedaan.

⁵ 'Kerk op Schoot in de buurt', www.kerkopschoot.nl (geraadpleegd op 20-06-2023).

1.5.Relevantie en doelstelling

Deze thesis is op meerdere manieren relevant. Allereerst sluit het aan bij onderzoek van Van Leersum-Bekebrede naar vieringen met jonge kinderen en volwassenen. Van Leersum-Bekebrede, gepromoveerd op 'Vieringen met kinderen', stelt in het artikel '*Setting the Stage for children's participation in worship practices*'⁶ dat het meedoen van kinderen in vieringen grotendeels bepaald wordt door volwassenen én dat het samen deelnemen aan een viering door jonge kinderen en volwassenen leidt tot een gevoel van gemeenschap waarin geloof gedeeld wordt. In een ander artikel⁷ zet zij het intergenerationeel vieren tegenover het vieren voor een specifieke doelgroep. Hierbij wordt de aanzet gegeven om in toekomstig onderzoek te focussen op de rol van volwassenen en kinderen bij het vormgeven van een viering. Deze thesis sluit aan op dit onderzoek doordat de keuzes van een voorbereidingscommissie bij het vormgeven van een viering voor jonge kinderen en volwassenen geanalyseerd worden.

Daarnaast wordt er in deze thesis onderzocht welke keuzes er door een voorbereidingscommissie binnen een gemeente worden gemaakt bij het vormgeven van een programma dat door derden is ontwikkeld. Dit onderzoek beoogt nieuwe inzichten te geven richting de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Het onderzoek vindt plaats binnen een gemeente binnen de PKN en draait om een praktijk binnen deze kerk. Daarom zal het onderzoek richting de PKN inzicht verschaffen in keuzes die gemaakt worden door een voorbereidingscommissie.

⁶ L. van Leersum-Bekebrede, P.M. Sonnenberg, J. de Kock & M. Barnard. 2019. "*Setting the Stage for Children's Participation in Worship Practices.*" *International Journal of Children's Spirituality* 24 (2). pp166–82.

⁷ L. van Leersum-Bekebrede, P.M. Sonnenberg, J. de Kock & M. Barnard. 2019. "*Deconstructing Ideals of Worship with Children.*" *Studia Liturgica* 49 (1). pp71–88.

2. THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk staat de vraag 'Wat wordt er verstaan onder liturgische en godsdienstpedagogische keuzes in het kader van een viering voor jonge kinderen en volwassenen?' centraal. Om op die vraag antwoord te geven, is er literatuurstudie verricht.

In dit hoofdstuk wordt eerst het fenomeen Kerk op Schoot gepositioneerd als liturgisch ritueel. Hiervan uit wordt de stap gezet richting de liturgische en godsdienstpedagogische keuzes die bij dit liturgisch ritueel, toegespitst op jonge kinderen en volwassenen, een rol spelen. Het hoofdstuk zal hierna worden afgesloten met een conclusie waarin de deelvraag wordt beantwoord.

2.1. Kerk op Schoot

De focus van dit onderzoek ligt op de keuzes die een voorbereidingscommissie maakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering. Stichting Kerk op Schoot omschrijft zo'n viering als volgt: '*Sprankelende, belevingsgerichte diensten voor kinderen van 0 tot en met 4 jaar, dat is het doel van Kerk op Schoot. Tijdens deze diensten beleven baby's, peuters én hun (groot)ouders/verzorgers een Bijbelverhaal met alle zintuigen*'.⁸ Deze dienst kan getypeerd worden als een liturgisch ritueel. Het is een complex en gelaagd fenomeen.⁹

Het programma Kerk op Schoot sluit in haar vorm aan bij een zondagse eredienst. Desondanks is het een liturgische vorm die anders is dan elke andere vorm. Het programma Kerk op Schoot is een dienst met een bepaalde eigenheid.¹⁰ Deze eigenheid komt tot uiting in wat Kerk op Schoot is: een viering voor kinderen van 0 tot en met 4 jaar én hun (groot)ouders/verzorgers. Vanuit dit gegeven is de keuze gemaakt om de focus te leggen op liturgische en godsdienstpedagogische keuzes.

2.2. Liturgische keuzes

Kerk op Schoot is een viering die gericht is op een specifieke doelgroep. Tegelijkertijd wordt het meevieren van (groot)ouders/verzorgers verondersteld en is er daardoor sprake van een intergenerationele viering. Ook vindt Kerk op Schoot altijd plaats binnen de kaders van een kerkelijke gemeenschap en betreft het geen besloten viering. Dit maakt dat er een bepaalde spanning is tussen de focus op een doelgroep en intergenerationaliteit bij Kerk op Schoot. Er wordt door Stichting Kerk op Schoot echter nadrukkelijk gewezen op het meevieren van volwassenen. Dit maakt dat de focus in dit onderzoek ligt op het vieren met jonge kinderen én volwassenen.

Het begrip 'jonge kinderen' wordt in de literatuur verschillend afgebakend. Daarom zal er in dit hoofdstuk verantwoording worden afgelegd over de leeftijd van de jonge kinderen waarover gesproken wordt bij de verschillende uitspraken die gedaan worden.

⁸ 'Dit is Kerk op Schoot', www.kerkopschoot.nl (geraadpleegd op 20-06-2023).

⁹ M. Barnard, J. Cilliers & C. Wepener. 2014. *Worship in the Network Culture: Liturgical Ritual Studies: Fields and Methods, Concepts and Metaphors*. Liturgia Condenda, 28. Leuven etc.: Peeters. p47.

¹⁰ Barnard, Cilliers & Wepener, *Worship in the Network Culture*, p38.

Voordat de liturgische keuzes aan bod komen, is het van belang om helder te hebben wat er verstaan wordt onder liturgie. In de literatuur komt naar voren dat 'Mensen een zichtbare gemeenschap vormen voor een eredienst'.¹¹ Als het aankomt op het vormgeven van liturgie, dan wordt er in de literatuur over 'werk van mensen' gesproken.¹² Tegelijkertijd is er de mogelijkheid dat er in de liturgie meer op het spel staat. Liturgie kan een liminale ruimte zijn waar God het initiatief neemt en mensen uitnodigt tot reactie.¹³

Als gevolg van het feit dat liturgie 'het werk van mensen' is, kan gesteld worden dat mensen keuzes maken met betrekking tot de liturgie. Vanuit geselecteerde literatuur over vieringen met jonge kinderen en volwassenen zijn er verschillende keuzemomenten die naar voren komen. De eerste keuze gaat over de rol van jonge kinderen in de viering. De tweede keuze gaat over de rol van volwassenen in de viering. De derde keuze gaat over de wijze waarop God present wordt gesteld in de viering.

2.2.1. De rol van jonge kinderen

Bij het vieren met jonge kinderen en volwassenen is de eerste keuze die gemaakt dient te worden wat de rol is van jonge kinderen in de viering. "*Children should be seen and not heard.*"¹⁴ Een veelzeggende uitspraak over hoe de blik op jonge kinderen in de viering vroeger was. Ze mochten er wel zijn, maar zouden niet gehoord moeten worden. De focus van de viering lag voornamelijk op volwassenen. Professor Nel, gespecialiseerd in jeugdwerk, stelt dat God ecclesiologisch denkt. De eenheid van Zijn mensen 'is a witness to his glory'.¹⁵ Hij betoogt dat jonge kinderen volledig onderdeel zouden moeten uitmaken van de viering. Deze twee uitspraken laten kort zien dat er op verschillende manieren gekeken kan worden naar jonge kinderen in de viering. Er is daarbij ook een verschil in het maken van een keuze voor de rol van jonge kinderen in de viering. Enerzijds wordt gepleit voor een passieve rol van jonge kinderen, anderzijds voor een actieve rol. De keuze voor een passieve rol wordt eerst toegelicht, daarna komt de actieve rol aan bod.

2.2.1.1. Passieve rol

In veel kerken hebben jonge kinderen een passieve rol in de viering. Vanwege de zorgen omtrent het beschermen van de eigen traditie ligt de focus bij volwassenen voor 'de volgende generatie' in veel gevallen op het inwijden in de gemeenschap.¹⁶ Jonge kinderen krijgen hierbij geen actieve rol of taak toebedeeld. Er wordt gekozen om het kind als ontvanger te laten fungeren in de viering. Hier gaat een beeld achter schuil van hoe een kind gezien wordt door volwassenen.¹⁷ De kinderen worden op deze manier behandeld als 'toekomstige volwassenen'.

Annemie Dillen, hoogleraar pastoraaltheologie en empirische theologie, levert kritiek op deze invulling van de rol van jonge kinderen. Volgens hem wordt er voorbijgegaan aan de specifieke behoeften, maar

¹¹ A. Plaisier & I. Cornet. 2022. *Dichter Bij God: Aanwijzingen Voor Een Rijke Liturgie*. Utrecht: Kok Boekencentrum Uitgevers. p16.

¹² J. Mercer. 2003. "*Liturgical Practices with Children in Congregations.*" *Liturgy* 18 (4). pp27-34.

¹³ Barnard, Cilliers & Wepener, *Worship in the Network Culture*, pp356-363.

¹⁴ G. Aziz. 2020. "*Age Does Not Determine Influence: A Consideration for Children in Ministerial Service.*" *Hts: Theological Studies* 76 (2). p1.

¹⁵ M. Nel. 2000, *Youth ministry. An inclusive congregational approach*, Design Books, Pretoria. p16.

¹⁶ S. Ridgely. 2012. "*Children and Religion.*" *Religion Compass* 6/4. p240.

¹⁷ A. Dillen. 2007. "*Religious Participation of Children As Active Subjects: Toward a Hermeneutical-Communicative Model of Religious Education in Families with Young Children.*" *International Journal of Children's Spirituality* 12 (1). p38.

ook de kwaliteiten van de jonge kinderen.¹⁸ De volwassene is in dit geval degene die kennis bezit en dat over moet dragen aan het kind.¹⁹ De volwassene bezit kennis van de maatschappij en van hoe een mens zich zou moeten gedragen en een kind moet dat nog leren.²⁰ Prasad D. R.J. Phillips²¹ stelt dat zo'n attitude ervoor zorgt dat er voorkomen wordt dat kinderen Gods aanwezigheid kunnen ervaren in vieringen en in de kerk. Hij vraagt zich af of volwassenen op deze manier niet hetzelfde zijn als de discipelen in Matteüs 18 en 19. In plaats van het verwelkomen van kinderen worden zij gehinderd in het ontmoeten van God op hun eigen manier.²²

2.2.1.2. Actieve rol

Alexander Schmemmann, een liturgisch theoloog, betoogt dat kinderen sneller doordringen tot de wereld van liturgisch symbolisme dan volwassenen dat doen. 'They feel and appreciate the atmosphere of worship.' Schmemmann beargumenteert dat het ervaren van het heilige meer toegankelijk is voor kinderen.²³ Daarnaast betoogt Rahner, een Duitse theoloog, dat het zijn van een kind niet alleen het voorstadium is van het worden van een volwassene, maar dat kind zijn op zichzelf waardevol is.²⁴ Deze verschillende invalshoeken maken het actief meedoen aan een viering door jonge kinderen te verantwoorden.

In onderzoek naar adolescenten stelt Cuneo, professor in intellectuele en morele filosofie, dat deelnemers van een viering leren om te gaan met God. Ze leren hem onder andere te loven, te smeken en te aanbidden. Zo wordt er gewerkt aan middelen om vorm te geven aan de omgang met God.²⁵ Hoewel datgene wat jonge kinderen leren afwijkt van dat wat adolescenten leren, wordt er ook bij jonge kinderen geleerd om vorm te geven aan de omgang met God (zie hoofdstuk 2.3.5.).

Het meedoen van jonge kinderen brengt het een en ander teweeg. Door de oplettendheid van jonge kinderen bij de liturgische handelingen wordt de oplettendheid van volwassenen in de gemeenschap verdiept.²⁶ Er is sprake van spontaniteit als jonge kinderen een plek krijgen in de viering.²⁷ De reacties die kinderen geven op situaties kan onverwacht zijn. Hiervoor hoeft het kind niet vaker bij een viering aanwezig te zijn geweest. Elk kind kan, zelfs als het zijn of haar eerste keer in de kerk is, ervoor kiezen om bij te dragen aan de viering.²⁸

Een stap verder dan het actief meedoen in een viering is het hebben van een taak in de viering. Een begrip dat naar voren komt in de literatuur is *co-curating*. Het gaat hierbij om gedeelde

¹⁸ Dillen, *Religious participation of children as active subjects*, p39.

¹⁹ Dillen, *Religious participation of children as active subjects*, p38.

²⁰ Dillen, *Religious participation of children as active subjects*, p38.

²¹ Phillips werkt aan het Oxford Center van 'Religion for Public Life' waar hij zich onder andere bezighoudt met onderzoek in het kader van Missiologie en Praktische Theologie.

²² P.D.R.J. Phillips. 2019. "Children and Liturgy: Considering the Place Children Have in Liturgical Worship." *International Bulletin of Mission Research* 43 (3). p243.

²³ A. Schmemmann. 1993. *Liturgy and Life: Lectures and Essays on Christian Development through Liturgical Experience*. New York: Dept. of Religious Education, Orthodox Church in America. p16.

²⁴ K. Rahner. 1971. *Ideas for a theology of childhood*, in: K. Rahner, *Theological Investigations*, 8. London, Darnton, Longman and Todd. p316.

²⁵ T. Cuneo. 2016. *Ritualized Faith: Essays on the Philosophy of Liturgy*. oxford: Oxford University Press UK. p77.

²⁶ T. Morris. 2020. "Discovering Attentive Presence: Children As Agents for Spiritual Change in the Curatorial of Worship." *International Journal of Children's Spirituality* 25 (1). p34.

²⁷ Morris, *Discovering Attentive Presence*, p34.

²⁸ Morris, *Discovering Attentive Presence*, p34.

verantwoordelijkheid voor de viering, het hebben van een actieve rol in het organiseren van het geheel.²⁹ Het resultaat van het geven van een actieve rol aan kinderen in het organiseren van de viering is dat de kans kleiner wordt dat zij de kerk verlaten. Het helpt hen om hun identiteit te ontdekken en het creëert voor jonge kinderen het gevoel ergens bij te horen dat groter is dan zichzelf zijn.³⁰

2.2.2. De rol van volwassenen

De tweede liturgische keuze die gemaakt dient te worden, betreft de rol van volwassenen bij de viering. Een viering met jonge kinderen kan niet plaatsvinden zonder volwassenen. Het hangt af van de keuzes van volwassenen.³¹ Praktisch gezien zorgen zij bijvoorbeeld voor de tafels, de materialen en de beamer. Volwassenen maken daarnaast ook keuzes omtrent de inhoud van de viering. Er is hierbij sprake van theologische en pedagogische normativiteit. Het feit dat dit een taak van volwassenen is, laat iets zien van de asymmetrie in de verhouding tussen volwassenen en kinderen. Kinderen participeren in datgene wat door volwassenen is bedacht.³²

De keuze die gemaakt dient te worden, is de keuze welke rol de volwassenen hebben. Er zijn drie soorten rollen die een volwassene kan hebben bij een viering: de rol van meedoen in de viering en eraan bijdragen (*contributing*), de rol van het maken van het framework van de viering (*directing*) en de rol van ruimte geven aan jonge kinderen (*facilitating*).³³

2.2.2.1. *Contributing*

De *contributing* rol heeft te maken met betrokkenheid binnen de geloofsgemeenschap. Deze rol wordt door iedereen die meeviervt vervuld. Volwassenen die tijdens de viering aanwezig zijn, laten door mee te vieren zien dat de viering ingebed is binnen de geloofsgemeenschap. Een belangrijke functie binnen deze rol is die van organisatoren. Deze functie is cruciaal omdat zij ervoor zorgen dat het liturgisch ritueel plaatsvindt. De organisatoren kunnen op verschillende momenten ook één van de andere rollen vervullen.³⁴

2.2.2.2. *Directing*

De *directing* rol is de rol van de volwassenen die het framework maken voor het gedrag en de reacties van de jonge kinderen. Deze rol komt vaak aan bod in situaties waarbij het de bedoeling is dat de kinderen iets leren. Een voorbeeld van zo'n *directing* rol is die van mystagoog. De uitvoering van volwassenen is mystagogisch als het kinderen inwijdt in de sacramenten of het mysterie van Gods relatie met mensen.³⁵ Deze rol kan vervuld worden door de voorganger, maar ook door andere volwassenen die een rol hebben binnen het geheel van de viering.

²⁹ Morris, *Discovering Attentive Presence*, p34.

³⁰ Aziz, *Age Does Not Determine Influence*, p6.

³¹ Van Leersum, Sonnenberg, De Kock & Barnard, *Setting the Stage*, p1.

³² Van Leersum, Sonnenberg, De Kock & Barnard, *Setting the Stage*, p2.

³³ Van Leersum, Sonnenberg, De Kock & Barnard, *Setting the Stage*, p6.

³⁴ Van Leersum, Sonnenberg, De Kock & Barnard, *Setting the Stage*, p6.

³⁵ Van Leersum, Sonnenberg, De Kock & Barnard, *Setting the Stage*, p7.

2.2.2.3. Facilitating

Volwassenen die de *facilitating* rol hebben, laten de deelnemers het format van het liturgisch ritueel aanpassen. Hierbij maken volwassenen nog steeds de kaders van de viering, maar is er ruimte voor de inbreng van de deelnemers. Deze rol zorgt ervoor dat er minder controle is over datgene wat de kinderen leren.³⁶

2.2.3. Het presentstellen van God

De derde liturgische keuze die gemaakt dient te worden, heeft te maken met de manier waarop God present wordt gesteld in de viering. Er dient gekozen te worden hoe God present wordt gesteld. Barnard stelt dat 'worship revolves around an encounter between God and humans'.³⁷ Hoewel men wetenschappelijk niet direct kan spreken over God, kan men wel stellen dat 'de aanwezigheid van God' voor veel mensen een reden is te participeren in de liturgie. Daarbij is de overtuiging binnen het christelijk geloof dat God zich aan mensen openbaart.³⁸ Door deze openbaring wordt Hij bekend.

Het presentstellen van God vindt in de viering op verschillende momenten plaats. God wordt geadresseerd in de gebeden, God wordt bezongen in de liederen, God wordt betrokken bij het aansteken van een kaars en er wordt aan God gerefereerd bij het voorlezen en uitleggen van Bijbelverhalen.³⁹ Simpelweg kan er gesteld worden dat er zonder het presentstellen van God geen viering is.⁴⁰ God wordt geënceneerd, gepresenteerd en 'uitgevoerd'. Daarom is er de vraag hoe God present gesteld wordt in een viering met jonge kinderen en volwassenen.⁴¹ Hierbij dient toegevoegd te worden dat dit geen eenvoudige keuze betreft. God of Jezus benoemen in de liturgie is niet slechts beschrijvend van aard; het is performatief.⁴² "Het is de ontmoeting van God met ons, die ons mensen raakt en transformeert,"⁴³ zo stelt ds. Plaisier.

2.3. Godsdienstpedagogische keuzes

Naast liturgische keuzes spelen ook godsdienstpedagogische keuzes een rol in dit onderzoek. Kerk op Schoot is een liturgisch ritueel dat, ondanks de rol van volwassenen, is toegespitst op kinderen van 0 tot en met 4 jaar. Vanwege de focus op de doelgroep van jonge kinderen wordt er gekeken naar de keuzes op het gebied van godsdienstpedagogiek. Dit is een brede discipline die zich bevindt op het grensvlak van theologie en pedagogiek.⁴⁴ Er is geen eenduidige definitie voor godsdienstpedagogiek. De definitie hangt samen met de context waarbinnen onderzoek wordt gedaan. Als er, zoals in dit onderzoek, sprake is van onderzoek binnen een gemeenschap, dan heeft godsdienstpedagogisch handelen vaak te maken

³⁶ Van Leersum, Sonnenberg, De Kock & Barnard, *Setting the Stage*, p8.

³⁷ M. Barnard. 2016. "Liturgical Formation in the Network Culture." *Studia Liturgica* 46 (1-2). p193.

³⁸ G. van den Brink & C. van der Kooi. 2020. *Christelijke Dogmatiek: Een Inleiding* Zesde herziene druk ed. Utrecht: Kok Boekencentrum Uitgevers. p154.

³⁹ L. van Leersum-Bekebrede, M. Barnard, J. de Kock & P.M. Sonnenberg. 2021. Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam, Netherlands). Instituut voor Rituele en Liturgische Studies, and Centre for Religion and Heritage. University of Groningen. "Worship with Children: Agentive Participation in Dutch Protestant Contexts = Vieringen Met Kinderen: Agentieve Participatie in Protestantse Contexten in Nederland." Dissertation, Institute for Ritual and Liturgical Studies, Protestant Theological University. Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam-Groningen, Netherlands). p105.

⁴⁰ P.M. Sonnenberg. 2014. "God in Youth Worship." *Jaarboek voor Liturgieonderzoek* 30. p225.

⁴¹ Van Leersum, Barnard, De Kock & Sonnenberg, *Worship with Children*, p103.

⁴² Van Leersum, Barnard, De Kock & Sonnenberg, *Worship with Children*, p105.

⁴³ Plaisier & Cornet, *Dichter Bij God*, p36.

⁴⁴ E.T. Alii & I. ter Avest. 2009. *Godsdienstpedagogiek: Dimensies En Spanningsvelden*. Zoetermeer: Meinema. p7.

met religieuze socialisatie.⁴⁵ Ouders hebben het kind vaak al ingewijd in een religieuze traditie en in de geloofsgemeenschap krijgt dit verder vorm. Bij het liturgisch ritueel Kerk op Schoot wordt er gebruikgemaakt van een programma dat door derden is ontwikkeld. Binnen dat programma is één van de doelstellingen 'om hen ook een volwaardige rol te geven binnen de kerkelijke gemeenschap'.⁴⁶ Er is sprake van *educating into religion*. Het doel is kinderen in te wijden in de kerk.⁴⁷

Om het inwijden van jonge kinderen in de gemeenschap te bevorderen, dienen er godsdienstpedagogische keuzes te worden gemaakt. In dit deelhoofdstuk komen de keuzes aan bod waar een voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot mee te maken heeft. Deze keuzemomenten sluiten aan bij de theorie uit een eerder onderzoek van mijn hand.⁴⁸

2.3.1. Ruimte

De eerste keuze die aan bod komt, heeft te maken met de ruimte. De ruimte is van belang in het leerproces van jonge kinderen. David Whitebread, een Amerikaanse psycholoog die zich bezighoudt met cognitieve ontwikkeling, stelt dat de ruimte bijdraagt aan datgene wat jonge kinderen leren. In zijn onderzoek naar kinderen van 3 en 4 jaar stelt hij dat de ruimte en de ervaring met elkaar verbonden zijn. 'They learn what they experience'.⁴⁹ Door wat er in een ruimte gebeurt en door hoe de ruimte is ingericht, kunnen jonge kinderen leren. Het is hierbij van belang dat de ruimte zo is ingericht dat het leerproces van jonge kinderen bevordert kan worden.⁵⁰ Whitebread stelt ook dat de ruimte niet moet veranderen. Stabiliteit draagt bij aan een vertrouwd gevoel. Zo zullen jonge kinderen zich meer durven te bewegen binnen deze ruimte en daardoor kan meer ontdekt en geleerd worden.⁵¹

Bij het kiezen van een ruimte voor een viering wordt gauw gedacht aan de kerkzaal. Over de kerkzaal kan worden vastgesteld dat het als de 'cultusruimte' wordt gezien.⁵² Hoewel de ruimte op zichzelf niet meer als puur heilig wordt bestempeld, is het nog steeds de ruimte waarin mensen de aanwezigheid van God hopen te ervaren.⁵³

2.3.2. (Ver)beeld(ing)

De tweede keuze die aan bod komt, is hoe er om wordt gegaan met beelden en verbeelding in de viering. Vygotsky, een Russische ontwikkelingspsycholoog, betoogt dat kinderen tussen de 2 en 12 maanden steeds meer communiceren door middel van materialen.⁵⁴ In de gedachte van het jonge kind is er een beeld gekoppeld aan materiaal. Hierbij wordt door Vygotsky het voorbeeld gegeven van het woord 'klok'. Als het woord 'klok' tegen een kind van 2 jaar gezegd wordt, zal het automatisch gaan

⁴⁵ Alii & Ter Avest, *Godsdienstpedagogiek*, p19.

⁴⁶ 'Wat is Kerk op Schoot?', www.kerkopschoot.nl (geraadpleegd op 20-06-2023).

⁴⁷ Alii & Ter Avest, *Godsdienstpedagogiek*, p78.

⁴⁸ W. Bos. 2021. *Geloofsleren bij Kerk op Schoot. Een onderzoek naar Kerk op Schoot als plaats waar kinderen van 0 t/m 4 jaar geloofsleren*. Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam, Netherlands).

⁴⁹ D. Whitebread & P. Coltman. 2008. *Teaching and Learning in the Early Years*. 3rd ed. New York, NY: Routledge. p25.

⁵⁰ Whitebread & Coltman, *Teaching and Learning in the Early Years*, pp27-28.

⁵¹ Whitebread & Coltman, *Teaching and Learning in the Early Years*, p40.

⁵² M. Barnard, P. Post & M. Nusselder. 2001. *Ritueel Bestek: Antropologische Kernwoorden Van De Liturgie*. Zoetermeer: Meinema. p83.

⁵³ Barnard, Post & Nusselder, *Ritueel Bestek*, p81.

⁵⁴ K. Madej. 2016. *Physical Play and Children's Digital Games*. Springerbriefs in Computer Science. Cham, Switzerland: Springer. p23.

kijken naar de klok die in de ruimte aanwezig is. Er bestaat een verband tussen het woord en het beeld.⁵⁵ Er vindt verbeelding plaats bij het jonge kind.

Als er over beelden gesproken wordt, dan betreft het geen vaststaand gegeven. Een beeld kan van alles zijn. Het kan een foto zijn, maar ook een video, een muziekstuk, een natuurverschijnsel, een geluidsfragment en nog veel meer. Naast beeld speelt geluid ook een rol. Geluid is ook een soort beeld, het betreft alleen audio in plaats van een visueel beeld. Datgeen wat beeld en geluid delen, is dat erdoor wordt gecommuniceerd.⁵⁶

Door de verschillende beelden en de verbeelding die erbij komt, leren kinderen de koppeling tussen beelden en woorden te maken. Zo kan er door het gebruik van beelden in een viering worden bijgedragen aan datgene wat het jonge kind leert.

2.3.3.Participatie

Het derde keuzemoment heeft te maken met participatie van jonge kinderen en de wijze waarop dit gebeurt. Van Leersum laat in haar onderzoek zien dat kinderen eigenaarschap ervaren als zij participeren in een praktijk. Door de actieve rol die zij kregen, bleven zij gefocust op de viering.⁵⁷ Daarbij hadden de kinderen plezier door het deelnemen aan de dienst waarin zij zelf een rol hadden.⁵⁸ Van der Kooi en Van den Brink beschrijven dit aspect ook in hun *Christelijke dogmatiek*. Volgens hen dient het geloof gepraktiseerd te worden.⁵⁹ Zij wijzen op de kerk als plek waar samen wordt gebeden en gezongen én waar avondmaal en doop gevierd wordt. Participeren in deze praktijken maakt dat men steeds meer onderdeel wordt van de zichtbare gemeenschap van de kerk.⁶⁰

2.3.4.Sociale interactie

De vierde keuze heeft te maken met het laten plaatsvinden van sociale interactie. In een viering staat een kind in contact met anderen om hem of haar heen. Er vindt sociale interactie plaats met de leid(st)er/voorgang(st)er, met andere kinderen in de viering én met de opvoeder(s).

De sociale interactie met een leid(st)er gebeurt als vanzelf tijdens een viering.⁶¹ Vanwege de functie van de leid(st)er ontstaat er interactie met het kind. Er wordt verteld hoe het kind kan participeren. In sommige gevallen worden er ook vragen gesteld aan het kind. Zodoende heeft de leid(st)er invloed op het kind tijdens de viering.⁶² De keuze die hierbij gemaakt dient te worden, is hoe er vormgegeven wordt aan de sociale interactie met de leid(st)er.

Door het verbreden van het blikveld van een kind ontstaat er ook sociale interactie met de kinderen om hem of haar heen. Er dient gekozen te worden hoe deze sociale interactie binnen de viering plaats kan vinden en vormgegeven wordt. In een onderzoek binnen een muzikale geloofspraktijk werd ontdekt dat kinderen andere kinderen opmerkten. Er werd, door het observeren van andere kinderen, een interesse

⁵⁵ Madej, *Physical Play and Children's Digital Games*, p25.

⁵⁶ Barnard, Cilliers & Wepener, *Worship in the Network Culture*, p197.

⁵⁷ L. van Leersum-Bekebrede. 2020. *Children's Agency in Worship*. p8.

⁵⁸ Van Leersum, *Children's Agency*, p9.

⁵⁹ Van den Brink & van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p518.

⁶⁰ Van den Brink & van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p521.

⁶¹ A. van der Veen. 2009. *Talking Faith: Empirical Perspectives on the Communication in Children's Services*. *Journal of Youth and Theology* 8 (2). p72.

⁶² Van der Veen, *Talking Faith*, p79.

in de andere kinderen ontwikkeld.⁶³ Deze interesse zorgt ervoor dat er op de andere kinderen gelet wordt. Zo kan er geleerd worden van het gedrag van de andere kinderen die in de viering aanwezig zijn. Ten derde is er de sociale interactie met de opvoeders. Deze interactie vindt al plaats buiten de viering om. Het start in de eigen omgeving. De opvoeders verzorgen het raamwerk waarbinnen kinderen het geloof kunnen ervaren. Zij zorgen voor de plek waar kinderen het religieuze leven van anderen kunnen observeren.⁶⁴ Naast de faciliterende rol die de opvoeders op zich nemen, hebben zij nog een belangrijke rol. Volgens Kilpeläinen en Ruokonen, onderzoekers van de faculteit van theologie in Helsinki, dragen de opvoeders bij aan de ontwikkeling van religiositeit en spiritualiteit bij jonge kinderen.⁶⁵ In hun onderzoek naar een muzikale geloofspraktijk hebben zij de interactie tussen een moeder en een kind geobserveerd. Zij zien hier een aantal wezenlijke aspecten van spiritualiteit terug: liefde, aanwezigheid en binding, verwondering en zingeving.⁶⁶ Door bekend te raken met deze aspecten krijgt het kind zijn eerste kennismaking met spiritualiteit. Dit maakt dat er een keuze gemaakt dient te worden met betrekking tot de rol van de opvoeders in de viering.

2.3.5. Horen van (geloofs)verhalen

Het vijfde keuzemoment heeft te maken met het horen van (geloofs)verhalen. Het christendom is een religie waar verhalen een belangrijke plek innemen. Door deze verhalen weten mensen hoe de wereld ontstaan is, dat er engelen bestaan, hoe er omgegaan dient te worden met de medemens en dat de toekomst 'in Gods hand' ligt. Bij jonge kinderen zorgen (geloofs)verhalen voornamelijk voor de basale kennis; het weten dat God van je houdt.

Verhalen kunnen richtinggevend zijn. Het geeft taal aan dat wat er gebeurt in het leven.⁶⁷ In een onderzoek van Mary Ann Maslak, een professor op het gebied van educatie op de St. John's University in Amerika, kwam naar voren dat de verhalen die door ouders verteld werden aan kinderen hielpen in de manier waarop zij het geloof vormgaven.⁶⁸ Door de verhalen van ouders leerden zij van jongs af aan op welke manier de omgang met God plaats kon vinden.

De keuze die hieraan gekoppeld is, is de keuze welke verhalen er klinken in een viering. Binnen een liturgisch ritueel dient de keuze te worden gemaakt welk verhaal of welke verhalen er naar voren worden gebracht en op welke wijze deze worden verteld.

⁶³ A. Kilpeläinen & I. Ruokonen. 2018. "(Spi)Ritual Interaction in Musical Activity for Infants in the Church Space - a Qualitative Analysis." *International Journal of Children's Spirituality* 23 (2). p129.

⁶⁴ Van Leersum, Sonnenberg, Barnard & De Kock, *Setting the Stage*, p13.

⁶⁵ Kilpeläinen & Ruokonen, *(Spi)Ritual Interaction in Musical Activity*, p123.

⁶⁶ Kilpeläinen & Ruokonen, *(Spi)Ritual Interaction in Musical Activity*, p124.

⁶⁷ I. ter Avest & C. Bakker. 2009. "Structural Identity Consultation: Story Telling As a Culture of Faith Transformation." *Religious Education* 104 (3). p263.

⁶⁸ M.A. Maslak. 2001. "A Community of Education: Nepalese Children Living and Learning Religious Ritual." *Culture and Religion* 2 (1). p69.

2.4.Conclusie

In dit hoofdstuk kwam de vraag 'Wat wordt er verstaan onder liturgische en godsdienstpedagogische keuzes in het kader van een viering voor jonge kinderen en volwassenen?' aan bod. Aan de hand van geselecteerde literatuur is deze deelvraag beantwoord. Omdat Kerk op Schoot een liturgisch ritueel is waarbij het draait om kinderen van 0 tot en met 4 jaar én hun (groot)ouders/verzorgers is de stap gemaakt naar liturgische en godsdienstpedagogische keuzes.

Bij de liturgische keuzes kwam als eerste de rol van jonge kinderen in de viering aan bod. Kinderen kunnen een passieve of actieve rol krijgen in de viering. Bij een passieve rol worden kinderen gezien als 'toekomstige volwassenen' en hebben zij geen taak in de viering. Bij een actieve rol mogen de kinderen meedoen in de viering. Het is ook mogelijk een organiserende taak te vervullen, wat hen medeverantwoordelijk maakt.

De tweede liturgische keuze heeft te maken met de rol die volwassenen bij de viering krijgen toebedeeld. Dit kan een *contributing*-rol zijn, een *directing*-rol, of een *facilitating*-rol. Bij de *contributing*-rol draait het om het meedoen in de viering. Bij de *directing*-rol draait het om het vormgeven van de viering. Ook beoogt de *directing*-rol de kinderen iets te leren. Bij de *facilitating*-rol draait het om volwassenen die de ruimte geven aan jonge kinderen. De derde liturgische keuze draait om de manier waarop God present wordt gesteld in de viering. Op verschillende momenten in de viering komt God ter sprake. Hierbij wordt de keuze gemaakt op welke manier dat gebeurt.

Bij de godsdienstpedagogische keuzes komen de ruimte, (ver)beeld(ing), participatie, sociale interactie en het horen van (geloofs)verhalen aan bod. De eerste keuze betreft de keuze voor de ruimte. Deze draagt bij aan het leren van jonge kinderen. De tweede keuze gaat over de omgang met beelden en verbeelding in de viering. Hierbij komt de koppeling tussen beelden en woorden naar voren. Bij de derde keuze draait het om participatie. Door te participeren worden jonge kinderen onderdeel van de geloofsgemeenschap. De vierde keuze draait om sociale interactie. Er wordt gekozen hoe er vorm wordt gegeven aan het omgaan van jonge kinderen met de leid(st)er, de andere kinderen en de opvoeders. De vijfde keuze gaat over de (geloofs)verhalen die klinken tijdens de viering. Er dient gekozen te worden welke verhalen klinken en op welke wijze deze worden verteld.

3. ONDERZOEKSMETHODE

In deze thesis wordt onderzocht hoe de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering in vergelijking tot Messy Church England.

In dit hoofdstuk worden de keuzes aangaande de onderzoeksmethode toegelicht en beargumenteerd. Als eerste wordt uitgelegd wat voor type onderzoek er is gedaan. Daarna zullen de verschillende onderzoeksmethoden aan bod komen. Als derde wordt de data-analyse toegelicht. Tot slot volgen de privacy en het datamanagement.

3.1. Het type onderzoek

In deze thesis wordt onderzoek gedaan naar een fenomeen binnen een kerkelijke gemeente.⁶⁹ Het doel van het onderzoek is om te begrijpen wat er gebeurt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering door een voorbereidingscommissie in een protestantse gemeente.⁷⁰ Daarom wordt er kwalitatief onderzoek verricht. Het probleem zal onderzocht worden door het waarnemen van de praktijk.⁷¹ Dit waarnemen vindt plaats binnen bestaande verbanden.⁷² De Kerk op Schootviering binnen de protestantse gemeente en de voorbereiding ervan, stonden al gepland. Voor verduidelijking van de waarnemingen zullen interviews gehouden worden met commissieleden. Omdat er een fenomeen onderzocht wordt is de context ook van belang.⁷³ Deze wordt toegelicht in hoofdstuk 4. Als onderzoeker ben ik zelf ook een belangrijke component in dit onderzoek. Mijn rol als onderzoeker is die van 'commentator'. Ganzevoort zegt over de 'commentator' dat het iemand is die van het spel geniet, maar in dit geval verheldert wat er in het speelveld gebeurt. Dat is mijn rol in dit onderzoek.⁷⁴

Er wordt in dit onderzoek aangesloten bij de vier taken van praktisch-theologisch onderzoek die Osmer beschrijft: de descriptief-empirische taak, de interpretatieve taak, de normatieve taak en de pragmatische taak.⁷⁵ De eerste taak krijgt vorm door de beschrijving van de praktijk van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente. Daarna wordt het geïnterpreteerd aan de hand van het theoretisch kader. De normatieve taak vindt plaats door de vergelijking met Messy Church England. De pragmatische taak zal aan bod komen bij de aanbevelingen aan het eind van de thesis.

⁶⁹ R.R. Ganzevoort. 2009. *'Forks in the Road. Practical Theology as Hermeneutics of Lived Religion'*, presidential address to the ninth conference of the IAPT, Chicago. p8.

⁷⁰ Ganzevoort, *Forks in the Road*, p9.

⁷¹ J.W. Creswell & C.N. Poth. 2018. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*, 4th ed. Sage publications. p45.

⁷² Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p44.

⁷³ E. Morin. 2007. "Restricted Complexity, General Complexity," in *Worldviews, Science and Us: Philosophy and Complexity*, ed. Carlos Gershenson, Diederik Aerts, and Bruce Edmonds. Singapore: World Scientific. p19.

⁷⁴ Ganzevoort, *Forks in the Road*, p11.

⁷⁵ R.R. Osmer. 2008. *Practical Theology: An Introduction*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub. p4.

3.1.1. Casestudy

Dit onderzoek is erop gericht om een beschrijving en analyse te geven van één bepaalde casus. In dit geval is dat de praktijk van Kerk op Schoot binnen een protestantse gemeente in Nederland. Het doel is om te begrijpen hoe het vormgeven van een Kerk op Schootviering in z'n werk gaat.⁷⁶

Daarom ben ik uitgekomen bij het doen van een casestudy.⁷⁷ Dat wil zeggen dat ik mij bezighoud met één bepaalde casus, die gebonden is door tijd en plaats. Binnen deze grenzen zal op verschillende manieren data worden verzameld. Daarbij wordt de casus beschreven en geanalyseerd.⁷⁸

Dit onderzoek betreft bovendien een *single* casestudy. Er wordt in één gemeente aan de slag gegaan met de probleemstelling.⁷⁹ De keuze voor een single casestudy is gemaakt omdat er sprake is van een ongewone omstandigheid bij elke praktijk. Vanuit mijn ervaring als jeugdwerker en stagiair weet ik dat gemeentes het programma anders invullen. Vanwege de bijzonderheid van deze praktijk is er daarom voor gekozen om deze casus uit te diepen en nader te onderzoeken.⁸⁰ Omdat de focus ligt op de keuzes die gemaakt worden door de voorbereidingscommissie én omdat het vormgeven van een viering in elke gemeente anders kan gaan, is ervoor gekozen om één praktijk te onderzoeken.

3.2. Onderzoeksmethoden

Het is gebruikelijk dat men bij een casestudy op verschillende manieren onderzoek uitvoert. Verschillende methoden worden gebruikt om een zo compleet mogelijk beeld van de casus te geven. Deze verschillende methoden zullen hierbij nader worden toegelicht.

3.2.1. Literatuuronderzoek

In hoofdstuk 2 wordt, aan de hand van literatuuronderzoek, uitgewerkt wat er verstaan wordt onder liturgische en godsdienstpedagogische keuzes in het licht van een viering voor jonge kinderen en volwassenen. Bij het zoeken naar literatuur voor de liturgische keuzes is er gebruik gemaakt van de zoektermen 'liturgie', 'worship', 'children', 'adults' en 'intergenerational' en bij het zoeken naar literatuur voor de godsdienstpedagogische keuzes is gebruikgemaakt van de zoektermen 'godsdienstpedagogiek' en 'pedagogiek en theologie'.

Aan de hand van het theoretisch kader uit hoofdstuk 2 wordt in hoofdstuk 4 de praktijk van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente geanalyseerd. Op dezelfde wijze zal in hoofdstuk 5 vanuit het theoretisch kader Messy Church England worden geanalyseerd. In de conclusie zullen de analyses van de praktijk van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente en van Messy Church England met elkaar vergeleken worden waarbij Messy Church England een normatieve functie heeft.

3.2.2. Praktijkonderzoek

Om een zo breed mogelijk beeld van de casus te geven, is er op verschillende manieren onderzoek gedaan in de praktijk. Allereerst betreft dit het bijwonen van een vergadering van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot en het bijwonen van een Kerk op Schootviering. In beide gevallen zal ik een *observer as participant* zijn. Dit betekent dat ik zal observeren en aantekeningen zal maken, terwijl ik mij in het veld beweeg. Dit doe ik zonder actief deel te nemen aan dat wat

⁷⁶ R.K. Yin. 2014. *Case Study Research: Design and Methods*. 5th ed. Thousand Oaks, California: SAGE. p16.

⁷⁷ Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p67.

⁷⁸ Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p96.

⁷⁹ Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p98.

⁸⁰ Yin, *Case Study Research*, p56.

plaatsvindt.⁸¹ De keuze om niet te participeren komt voort uit het feit dat ik de natuurlijke setting waarin deze voorbereidingscommissie samenkomt én waarin deze dienst plaatsvindt, wil kunnen observeren. De data die uit dit veldonderzoek naar voren zal komen bestaat uit een beschrijving van de vergadering van de voorbereidingscommissie en een beschrijving van de Kerk op Schootviering. Deze manier van data verzamelen sluit aan bij de descriptief-empirische taak van Osmer. Hierbij spreekt Osmer van 'priestly listening'. Dat houdt in dat er goed geluisterd en geobserveerd dient te worden, zodat men de situatie goed kan waarnemen.⁸²

Naast de bijeenkomsten die bijgewoond worden, wordt er ook gebruikgemaakt van andere bronnen uit de praktijk. Omdat bij het toepassen van een programma in een gemeente vaak keuzes worden gemaakt voorafgaand aan de eerste keer dat het programma tot uitvoer wordt gebracht, zijn de notulen van de eerste twee vergaderingen van de voorbereidingscommissie opgevraagd. Dit zijn vergaderingen uit 2019. Ook worden er interviews gehouden. De keuze voor interviews is gemaakt om de waarnemingen uit de praktijk te verduidelijken.⁸³ Door middel van de interviews hoop ik informatie te krijgen over gemaakte keuzes van de voorbereidingscommissie die niet in de andere data terug te vinden is.

Aangezien de voorbereidingscommissie uit zes mensen bestaat is met drie interviews de helft van de voorbereidingscommissie geïnterviewd. De drie respondenten betreffen de predikante en twee commissieleden die vanaf het begin bij Kerk op Schoot betrokken waren in deze protestantse gemeente. Voor de predikante als respondent is gekozen omdat zij vanuit haar functie een bijzondere rol vervult binnen de commissie en voor de andere respondenten is gekozen omdat zij ook bij de eerste Kerk op Schootvieringen betrokken waren en zodoende weten welke keuzes er gemaakt zijn bij het vormgeven van de Kerk op Schootvieringen door de jaren heen.

Bij de interviews is gebruikgemaakt van een semigestructureerde opzet. Vooraf is een algemeen interviewschema opgesteld.⁸⁴ Dit biedt de ruimte om tijdens de interviews door te vragen als er iets gezegd wordt dat verband houdt met het onderzoek. De interviews worden opgenomen en na het afnemen van de interviews worden de opnames getranscribeerd.

3.3.Data-analyse

Naast het verzamelen van de data door middel van literatuuronderzoek en praktijkonderzoek, dient de data geanalyseerd te worden. 'Analyseren is de verwerking van onderzoeksgegevens door ze te schiften, samen te vatten en met elkaar in verband te brengen.'⁸⁵ Dit vindt plaats gedurende het gehele onderzoek. Dit gebeurt in een iteratief proces.⁸⁶

Er is sprake van contentanalyse. Vanuit het theoretisch kader worden twee categorieën gefilterd: liturgische keuzes en godsdienstpedagogische keuzes.⁸⁷ Aan de hand van deze twee categorieën vindt er deductieve analyse plaats bij de eerste verworven data. Dit betreffen de beschrijving van de vergadering van de voorbereidingscommissie, de beschrijving van de Kerk op Schootviering en de notulen van de

⁸¹ Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p168.

⁸² Osmer, *Practical Theology*, p28.

⁸³ D. Silverman. 2014. *Interpreting Qualitative Data*. 5E ed. London: SAGE. p169.

⁸⁴ Zie bijlage 4 en bijlage 5.

⁸⁵ H. 't Hart, J. van Dijk, M. de Goede, W. Jansen & J. Teunissen. 1998. *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom. p176.

⁸⁶ Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p186.

⁸⁷ Silverman, *Interpreting Qualitative Data*, p116.

eerste twee vergaderingen van de voorbereidingscommissie. Dit betreft een tussentijdse analyse. Vanuit deze analyse kwam de vraag naar verheldering van de waarnemingen naar boven.⁸⁸ Om die reden is de keuze gemaakt om interviews te houden ter verduidelijking. Ook bij de interviews vindt deductieve analyse plaats aan de hand van de twee genoemde categorieën.

Na de deductieve analyse vindt er axiale codering plaats. Er wordt nogmaals gekeken naar de data en er wordt geanalyseerd of er nog andere codes ontwikkeld kunnen worden vanuit de data.⁸⁹ Na de analyse wordt de data geïnterpreteerd en ten slotte wordt de data gepresenteerd.⁹⁰

Deze presentatie van de data vindt plaats in het vierde hoofdstuk. Hier wordt data gepresenteerd en geïnterpreteerd door middel van het theoretisch kader. Zo komen de descriptief-empirische taak en de interpretatieve taak van Osmer naar voren.⁹¹ De praktijk van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente wordt beschreven en geïnterpreteerd. De volledige beschrijving van de praktijk dient als bron voor dit hoofdstuk en delen van de beschrijving komen in het hoofdstuk naar voren.

In het vijfde hoofdstuk zal Messy Church England geïnterpreteerd worden aan de hand van het theoretisch kader. Messy Church England dient als *good practice* voor de normatieve taak van Osmer.

3.4. Privacy en datamanagement

In het onderzoek wordt rekening gehouden met het beschermen van de mensen die meedoen. Omdat zij vrij moeten zijn in hun spreken en handelen, zullen persoonsgegevens en de naam van de gemeente worden geanonimiseerd.⁹² De participanten hebben voor dit onderzoek een informed consent ondertekend. Hiermee geven zij aan vrijwillig mee te doen en ervan bewust te zijn dat hun spreken en handelen voor dit onderzoek wordt gebruikt. Tegelijk wordt in dit informed consent ook aangegeven dat zij anoniem zullen blijven.

3.5. Positie als onderzoeker

Het is van belang om in het onderzoek ook mijn eigen positie als onderzoeker mee te nemen. Kaufman stelt dat neutraal onderzoek niet mogelijk is.⁹³ De eigen ervaringen en de achtergrond van de onderzoeker hebben een plek in het onderzoek. Dit kan een toevoeging zijn aan het onderzoek, maar het heeft ook zijn limiet.

In de gemeente waar ik als kind kwam, was het gebruikelijk dat er een kindermoment in de dienst was, maar dat de kinderen verder geen specifieke aandacht kregen in de viering. De viering was gericht op volwassenen en kinderen gingen tijdens de preek naar hun eigen ruimte toe. Tijdens de opleiding is bij mij het verlangen ontstaan dat de viering voor zowel jong als oud aansprekend dient te zijn. Dit komt

⁸⁸ H.R. Boeije. 2005. *Analyseren in Kwalitatief Onderzoek: Denken En Doen*. De Onderzoekspraktijk. Amsterdam: Boom onderwijs. p73.

⁸⁹ Boeije, *Analyseren in kwalitatief onderzoek*, p98.

⁹⁰ Creswell & Poth, *Qualitative inquiry and research design*, p186.

⁹¹ Osmer, *Practical Theology*, p82.

⁹² Yin, *Case Study Research*, p78.

⁹³ T.S. Kaufman. 2022. 'Practicing Reflexivity: Becoming Aware of One's Default Mode and Developing an Epistemic Advantage', in: P. Ward & K. Tveitereid (red), *The Wiley Blackwell Companion to Theology and Qualitative Research*, Hoboken NJ: Wiley. pp 111–120.

voort uit mijn veranderde visie op kerkzijn. Deze wens kleurt dan ook één van de uitdagingen die in dit onderzoek aan bod komen.

Deze uitdagingen, die in de inleiding genoemd worden, zijn uitdagingen waar ik in mijn werk ook mee te maken krijg en waar ik mijn gedachten over heb. In mijn werk als jeugdwerker pas ik landelijke programma's aan voordat mentoren er in de praktijk (in de vorm van catechese) gebruik van maken. Hierbij ligt mijn focus op het aansluiten bij de leeftijd en de leefwereld van de jongeren die de catechese bezoeken. Zo is mijn blik gekleurd als het aankomt op de vraag hoe programma's aangepast dienen te worden voor de praktijk. De wens om vieringen voor jong en oud te hebben, krijgt in mijn werk gestalte doordat ik samen met catechesegroepen vieringen voorbereid. In deze vieringen hebben de jongeren een actieve rol. Zij helpen mij met het vormgeven van de viering en zij vervullen in de viering een taak (bijvoorbeeld het op zich nemen van de Schriftlezing of het helpen met collecteren). De volwassenen hebben hierbij een passievere rol. Voor deze vorm is gekozen vanwege mijn persoonlijke visie op het laten participeren van zowel jongeren als ook volwassenen in een viering.

3.5.1. Voorkomen bias

Mogelijke uitkomsten van het onderzoek kunnen gekleurd worden door mijn positie en persoonlijke visie. Om dit te voorkomen, betrek ik medestudenten in het proces van het analyseren van de data. Zo bied ik de mogelijkheid om via hen andere blikvelden te verkrijgen.⁹⁴ Op deze manier wordt voorkomen dat er een bepaalde bias ontstaat in de verwerking van de data.

⁹⁴ Yin, *Case Study Research*, p76.

4.DE PRAKTIJK VAN KERK OP SCHOOT IN EEN PROTESTANTSE GEMEENTE

In dit hoofdstuk staat de vraag “Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering?” centraal.

Om deze vraag te beantwoorden, zal eerst de context uiteen worden gezet. Bij het bestuderen van het fenomeen Kerk op Schoot in een protestantse gemeente is het van belang dat de context wordt geduid. “Contextualization... is a principle of knowledge.”⁹⁵ Zonder de context helder voor ogen te hebben, kan de analyse van de praktijk niet plaatsvinden. Tot de context van dit onderzoek behoren de gemeente waarbinnen onderzoek is gedaan en het programma Kerk op Schoot. De keuzes die de voorbereidingscommissie maakt, zijn immers keuzes die gemaakt worden binnen de kaders van deze specifieke gemeente en die gemaakt worden in het licht van het programma Kerk op Schoot.

Nadat de context uiteen is gezet, worden de keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot geanalyseerd. Het hoofdstuk zal worden afgesloten met een conclusie, waarin de deelvraag wordt beantwoord.

4.1.De Protestantse Gemeente

De Protestantse Gemeente bestaat iets meer dan tien jaar. Zij komt voort uit een Gereformeerde Kerk en een Hervormde Kerk (buitengewone wijkgemeente). De gemeente telt ongeveer 4.000 leden. Er wordt binnen de gemeente opgemerkt dat er minder kinderen en jongeren in de kerk lijken te komen dan vroeger het geval was.⁹⁶ De Protestantse Gemeente maakt gebruik van twee gebouwen. Dit zijn een eigen kerkgebouw en een kerkelijk centrum dat gedeeld wordt met een andere gemeente. De Protestantse Gemeente is gevestigd in een middelgrote stad in het midden van Nederland. Haar eigen kerkgebouw, waar ook de Kerk op Schootviering plaatsvond, staat daar aan de rand van de binnenstad.

In haar beleidsstuk wordt gesteld dat de gemeente *‘een inspirerende geloofsgemeenschap wil zijn, waar Christus centraal staat en die gericht is op een relatie met God en met elkaar.’* Zij omschrijft zichzelf als een veelkleurige gemeente. Dit is terug te zien in de verscheidenheid van diensten die aangeboden worden.

Sinds vier jaar is Kerk op Schoot één van die diensten die aangeboden worden. De gemeente houdt tien keer per jaar een Kerk op Schootviering. Dit gebeurt elke eerste zaterdag van de maand, de maanden juli en augustus uitgezonderd. De voorbereidingscommissie van de Kerk op Schootvieringen bestaat uit zes leden. Dit is niet al die jaren zo geweest. *“Met z'n vieren zijn we begonnen,”* zo vertelt een commissielid.⁹⁷ In het vormgeven van de Kerk op Schootviering zijn er een aantal jaar geleden veranderingen doorgevoerd. Kinderen van commissieleden werden ouder en vielen buiten de doelgroep van Kerk op Schoot. Daarom is de keuze gemaakt om de leeftijd van de jonge kinderen op te rekken tot en met 6 jaar. Tijdens de viering wordt de groep gesplitst. De 4-, 5- en 6-jarigen gaan na twee liedjes naar een andere ruimte toe.

⁹⁵ Morin, *Restricted Complexity, General Complexity*, p19.

⁹⁶ Interview commissielid A, 20-06-2023.

⁹⁷ Interview commissielid A, 20-06-2023.

4.2. Wat is Kerk op Schoot?

Ter verduidelijking van het object van onderzoek in deze casestudy wordt ook het programma Kerk op Schoot omschreven en uiteengezet. Op de site van Stichting Kerk op Schoot wordt het programma als volgt omschreven: *‘Sprankelende, belevingsgerichte diensten voor kinderen van 0 tot en met 4 jaar, dat is het doel van Kerk op Schoot. Tijdens deze diensten beleven baby’s, peuters én hun (groot)ouders/verzorgers een Bijbelverhaal met alle zintuigen. We vertellen het verhaal, afgewisseld met veel liedjes (op bekende peutermelodieën) en belevingsgerichte activiteiten. Met deze vieringen maken jonge kinderen (én hun ouders) op een speelse manier kennis met de kerk en kunnen ouders elkaar op een informele manier ontmoeten.’*⁹⁸

In deze omschrijving wordt het programma Kerk op Schoot duidelijk afgebakend. De focus ligt op de kinderen van 0 tot en met 4 jaar. De viering moet sprankelend en belevingsgericht zijn. Dit krijgt vorm door het inzetten van alle zintuigen tijdens de viering. Op deze manier worden de jonge kinderen aangesproken en wordt hun aandacht getrokken. Als laatste wordt er benoemd wat er met een Kerk op Schootviering wordt beoogd: jonge kinderen maken kennis met de kerk en ouders kunnen elkaar op een informele manier ontmoeten.

4.2.1. Ontstaan

Zoals bij elk programma het geval is, is ook het programma Kerk op Schoot binnen een bepaalde context ontstaan. Twaalf jaar geleden werd Kerk op Schoot opgestart in een gemeente in Noord-Brabant. In de Protestantse Gemeente Oisterwijk hebben ds. Hester Radstake en Eveline Nieuwenhuijse, een pedagogisch medewerkster, samen Kerk op Schoot ontwikkeld. Zij merkten dat er weinig kinderen naar de kerk kwamen en daarom werd besloten speciaal voor deze doelgroep een programma te ontwikkelen. Het begin van Kerk op Schoot was een feit. Ds. Hester Radstake en Eveline Nieuwenhuijse maakten een programma dat was toegespitst op de jongste kinderen en hun (groot)ouders/verzorgers. Hierbij kwam de professie van beiden goed van pas. Er werd nagedacht over Bijbelverhalen voor het programma én hoe het programma aansluiting kon vinden bij de kinderen van 0 tot en met 4 jaar. Nadat er bij de eerste dienst een opkomst was van drie kinderen, verdubbelde dit aantal bij de tweede dienst. Kerk op Schoot werd bekender door mond-tot-mond reclame. Later kreeg het ook landelijke bekendheid door een artikel in JOP⁹⁹. Verscheidene gemeentes toonden interesse in het programma en zodoende werd besloten Stichting Kerk op Schoot op te richten. Zo konden de programma’s en ervaringen gedeeld worden met andere kerken in het hele land.

4.3. Liturgische keuzes

Nadat de context van Kerk op Schoot in de Protestantse Gemeente is verduidelijkt, zullen nu de liturgische keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot geanalyseerd worden. Deze analyse gebeurt aan de hand van de concepten uit het theoretisch kader. Dit zijn 1) de rol van jonge kinderen, 2) de rol van volwassenen en 3) het presentstellen van God.

⁹⁸ [Dit is Kerk op Schoot – Kerk op Schoot](#) (geraadpleegd op 22-06-2023).

⁹⁹ JOP is een tijdschrift over jeugdwerk binnen de Protestantse Kerk Nederland.

4.3.1. De rol van jonge kinderen

De rol van jonge kinderen bij de Kerk op Schootviering in de Protestantse Gemeente is een belangrijke rol. Eén van de commissieleden stelt dat de focus van de viering op *“dit jonge grut”* ligt en *“dat je ook het Woord op hun niveau, aan hen door mag en kan geven”*.¹⁰⁰ Ook komt naar voren dat het *“leuker wordt”* als er kinderen bij zijn.¹⁰¹ Jonge kinderen hebben een prominente plaats bij de Kerk op Schootviering. Maar hoe vertaalt zich dat in de rol die zij toebedeeld krijgen?

De jonge kinderen participeren tijdens de Kerk op Schootviering in een viering die door volwassenen is opgezet. Het is de kennis van volwassenen die wordt overgedragen op jonge kinderen. Zij krijgen in het opzetten van de viering geen taak toebedeeld. Er is dus geen sprake van *co-curating*. De viering wordt wel op hen afgestemd. Er is gekozen om minder tekst te gebruiken tijdens de viering dan in het programma staat, omdat de spanningsboog van de kinderen te klein zou zijn: *“de tekst wordt soms teruggebracht tot één regel.”*¹⁰² Bij de oudere groep wordt er juist wel een ‘verhaaltje’ verteld. Op deze manier wordt de viering aangepast aan de leeftijd van de kinderen die aanwezig zijn.

Er wordt in de Kerk op Schootviering in de Protestantse Gemeente voor gekozen om kinderen een actieve rol te geven. Jonge kinderen worden direct aangesproken en aangespoord om actief mee te doen: *“Kunnen jullie de handjes vouwen?”*¹⁰³ Bij elk belevingsgericht element worden kinderen uitgenodigd om mee te doen. Ze mogen met een pop lopen, ze worden gejonast op een laken en ze mogen op de tafel klimmen. De keuze om kinderen een actieve rol te geven wordt gemaakt om het voor hen aansprekend én ook begrijpelijk te laten zijn. Op deze manier kunnen zij meekomen in de viering.

4.3.2. De rol van volwassenen

Waar de focus in de viering op jonge kinderen ligt, krijgen ook volwassenen een belangrijke plaats toebedeeld. *“Het is niet achteroverleunen en denken dat je gaat genieten van een feestje, maar je doet het wel samen.”*¹⁰⁴ De rollen die volwassenen toebedeeld krijgen, zijn onder te verdelen in de *contributing*-rol en de *directing*-rol.

De *contributing*-rol is de rol van elke volwassene die meeviort. Allereerst zijn dit de commissieleden zelf. Zij zijn gedurende de viering aanwezig en doen zelf mee in het geheel. Daarnaast zijn er de (groot)ouders/verzorgers van de jonge kinderen. De voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot heeft ervoor gekozen om hen nadrukkelijk te betrekken in de viering. Zij schrijven zelf de naamstickers en plakken die op het shirt van hun eigen (klein)kind.¹⁰⁵ *“De kracht schuilt er ook in als de ouders mee kunnen zingen.”*¹⁰⁶ Om dit meezingen te bevorderen, krijgen zij bij het binnengaan van de kerkzaal een liturgie uitgereikt door een commissielid.¹⁰⁷ Daarnaast wordt er, net zoals bij het programma van Kerk op Schoot, gebruikgemaakt van bekende peutermelodieën voor de liedjes die gezongen worden. Door als commissieleden zelf mee te vieren en de (groot)ouders/verzorgers nadrukkelijk bij de viering te betrekken, zien kinderen dat zij ergens onderdeel van zijn. Het laat zien dat de viering is ingebed binnen

¹⁰⁰ Interview commissielid A, 20-06-2023.

¹⁰¹ Interview predikante, 20-06-2023.

¹⁰² Protestantse Gemeente, observatie vergadering voorbereidingscommissie, 19-04-2023.

¹⁰³ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹⁰⁴ Interview predikante, 20-06-2023.

¹⁰⁵ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹⁰⁶ Interview predikante, 20-06-2023.

¹⁰⁷ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

de geloofsgemeenschap.

Ook wordt er beoogd om de gemeenschap de *contributing*-rol toe te dichten. Dit probeert de voorbereidingscommissie te bewerkstelligen door eens per jaar een vierjarigendienst¹⁰⁸ te organiseren. Dan wordt een Kerk op Schootviering gehouden tijdens de zondagse eredienst. *“Dat doen we omdat we de gemeente wilden laten zien wat Kerk op Schoot is. Zo kan men zich daar een beeld van vormen. Dat vonden wij ook zo belangrijk; dat je de gemeente erbij betreft.”*¹⁰⁹ Een gevolg van deze vierjarigendienst is dat er bij de Kerk op Schootvieringen ook geregeld gemeenteleden mee komen vieren. *“Er zijn wel vaker ouderen bij geweest,”* zo stelt de predikante. *“Ze zijn van harte welkom om mee te vieren.”*¹¹⁰ In de commissie blijkt over de rol van de gemeenteleden echter geen eenduidigheid te bestaan. In het gesprek dat een commissielid heeft met de oude vrouw aan het eind van de viering wordt het volgende gezegd: *“Leuk dat u erbij was als toeschouwer, als meegenieter.”*¹¹¹ Dit duidt niet op meevieren, maar slechts op aanwezig zijn. In dat geval is er geen sprake van een *contributing*-rol. Doordat de predikante en het commissielid hier op een andere manier spreken over de aanwezigheid van gemeenteleden, blijkt er nog geen eenduidige keuze te zijn gemaakt over de rol van gemeenteleden. Terwijl dit wel effect heeft op laten zien dat de viering ingebed is in de geloofsgemeenschap.

De *directing*-rol wordt in z'n geheel opgepakt door de commissie. Elk van de commissieleden heeft een taak gedurende de viering. De één speelt gitaar, de ander verzorgt het eten en weer een ander zorgt dat er knutselwerkjes en materialen zijn voor de kinderen. De predikante heeft een speciale rol. *“Mijn functie in de voorbereidingscommissie is volgens mij kartrekker zijn en gezicht zijn,”* zo stelt zij.¹¹² De voorbereidingscommissie heeft ervoor gekozen dat de predikante het gezicht van de viering is. *“Zij staat dan ook bij de deur op de zaterdagochtend, heet iedereen welkom en doet het woordje. Dat vinden wij haar taak.”*¹¹³ Dit terwijl er in het programma van Kerk op Schoot gebruikgemaakt wordt van Dominee Beer als gezicht van de viering. Deze keuze wordt gemaakt omdat de predikante de kerk vertegenwoordigt. Op deze manier wordt de verbinding met de geloofsgemeenschap gelegd. Dit is immers ook de predikante die in andere vieringen in deze gemeente voorgaat.

De *facilitating*-rol die in de literatuur naar voren komt, komt niet aan bod bij de Kerk op Schootviering. De commissieleden hebben gekozen voor een viering waarbinnen de jonge kinderen actief mee kunnen doen binnen het framework dat de commissie heeft neergezet. Dit sluit aan bij het feit dat de jonge kinderen geen *co-curating*-rol kregen toegedicht.

¹⁰⁸ Dit is een overstapdienst van de crèche naar de kerkdienst, voor de kinderen van 4 jaar. Hierbij wordt een Kerk op Schootviering gehouden tijdens de eredienst op zondagmorgen.

¹⁰⁹ Interview commissielid A, 20-06-2023.

¹¹⁰ Interview predikante, 20-06-2023.

¹¹¹ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹¹² Interview predikante, 20-06-2023.

¹¹³ Interview commissielid A, 20-06-2023.

4.3.3. Het presentstellen van God

Bij het vormgeven van de Kerk op Schootviering wordt er, bewust of onbewust, een keuze gemaakt over de manier waarop God present wordt gesteld. Dit gebeurt in de Kerk op Schootviering op een aantal momenten: bij het gebruik van een symbool, bij de gebeden en bij de verhalen die verteld worden.

Aan het begin van de Kerk op Schootviering wordt de paaskaars aangestoken.¹¹⁴ Licht en vuur zijn altijd nauw verbonden geweest met het heilige.¹¹⁵ Door hiermee te beginnen, kiest de voorbereidingscommissie ervoor om de viering te beginnen met het present te stellen van God. Nadat de paaskaars aangestoken is wordt het volgende gebed uitgesproken:

*“De kaars straalt blij
voor jullie en voor mij
we gaan zingen en we bidden
Lieve God kom in ons midden”*¹¹⁶

Er is voor gekozen om hiermee aan te sluiten bij het gebed dat in het programma van Kerk op Schoot staat. Dit gebeurt ook aan het einde van de viering: *“We zijn blij dat we hier mochten zijn, bij elkaar en bij U.”*¹¹⁷ De verschillende traditionele gebedsvormen komen in de gebeden naar voren: lofprijzing, smeekbede en dankzegging.¹¹⁸ Op deze manier wordt de verbinding gelegd tussen de mensen die in de viering aanwezig zijn en God. *“Wie bidt, neemt zichzelf in ogenschouw in relatie tot God en tot zijn omgeving”.*¹¹⁹

Ook in de verhalen die verteld worden tijdens de viering wordt er op een bepaalde manier over God gesproken. Een commissielid geeft aan dat ervoor gekozen is om verhalen voorbij te laten komen over *“Jezus en zijn vrienden en alles wat hij meegemaakt heeft.”*¹²⁰ De persoon Jezus komt ter sprake en het leven dat hij leefde.¹²¹ Zijn verlossend werk wordt echter niet ter sprake gebracht.¹²² *“Wat weet een kind van 2 nou over zonden,”* zo stelt een commissielid.¹²³ Dit betekent dat er door de commissie een keuze gemaakt wordt bij het presentstellen van God. Waar God in het symbool en in de gebeden in algemene termen present wordt gesteld, gebeurt dat in de verhalen explicieter. Hierbij wordt, vanwege de leeftijd van de aanwezige kinderen, gekozen om de focus op Jezus te leggen.

4.4. Godsdienstpedagogische keuzes

Naast de liturgische keuzes zullen ook de godsdienstpedagogische keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot geanalyseerd worden. Deze analyse gebeurt aan de hand van de concepten uit het theoretisch kader. Dit zijn 1) ruimte, 2) (ver)beeld(ing), 3) participatie, 4) sociale interactie en 5) het horen van (geloofs)verhalen.

¹¹⁴ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹¹⁵ Barnard, Post & Nusselder, *Ritueel bestek*, p241.

¹¹⁶ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹¹⁷ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹¹⁸ Barnard, Post & Nusselder, *Ritueel bestek*, p197.

¹¹⁹ Barnard, Post & Nusselder, *Ritueel bestek*, p195.

¹²⁰ Interview commissielid B, 21-06-2023.

¹²¹ Van den Brink & van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p428.

¹²² Van den Brink & van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p396.

¹²³ Interview commissielid B, 21-06-2023.

4.4.1. Ruimte

De eerste keuze die aan bod komt, betreft de keuze voor de ruimte van de Kerk op Schootviering. Er is door de voorbereidingscommissie gekozen om verschillende ruimtes te gebruiken. Voordat de Kerk op Schootviering van start gaat, worden de mensen ontvangen in de hal van de kerk. Hier kan wat gedronken en gegeten worden én is er ruimte voor ontmoeting. Zodra de aanvangstijd van de viering is aangebroken, wordt er door een commissielid verteld dat iedereen naar de kerkzaal toe mag gaan.¹²⁴ Er is door de voorbereidingscommissie bewust gekozen om de Kerk op Schootviering in de kerkzaal te houden. *“We willen dat de kerk weer als veilige plek wordt gezien, waar je mag zijn, waar je binnen mag lopen. Dit is mijn kerk, hoe klein ik dan ben; ik mag hier zijn, ik mag hier geloven.”*¹²⁵ Door elke Kerk op Schootviering in de kerkzaal te houden, wordt de ruimte bekend voor de jonge kinderen. Dit draagt bij aan het leerproces.

Na een overgangsliedje gaan de 4-, 5- en 6-jarigen naar hun eigen ruimte.¹²⁶ *“Dat is hun eigen plekje. Het betekent wel echt wat voor ze dat ze naar het zoldertje gaan.”*¹²⁷ Deze keuze is gemaakt omdat dit de jeugdruimte is. Op deze manier leren de oudere kinderen die bij de viering aanwezig zijn de ruimte kennen waar zij, als ze ouder zijn, nog andere jeugdactiviteiten zullen hebben. Daarbij wilde de voorbereidingscommissie niet beide groepen in de kerkzaal hebben, vanwege de afleiding die dit zou veroorzaken. *“Dus vandaar dat we een andere ruimte hebben gezocht, en dat werkt heel goed,”* aldus de predikante.¹²⁸ Een commissielid vult aan: *“Dan mogen ze op die bank ploffen als ze dat willen. Dat is toch hartstikke gaaf? Lekker afgezonderd op hun eigen stekkie.”*¹²⁹ Hierbij kiest de commissie ervoor om de viering wel met elkaar te beginnen in de kerkzaal. Op deze manier wordt de start van de viering gemarkeerd, omdat de kerkzaal wezenlijk anders is dan de jeugdruimte. Daarbij is de keuze om de oudere kinderen naar de jeugdruimte te laten gaan ook een keuze voor het creëren van vertrouwdheid met een ruimte. De ruimte wordt bekend en zal, als ze er op oudere leeftijd komen, niet meer vreemd voor hen zijn. Zodoende wordt het leerproces gestimuleerd.

4.4.2. (Ver)beeld(ing)

Het tweede keuzemoment gaat over de omgang met beelden en verbeelding. In de viering wordt alle gesproken tekst ondersteund met een visueel moment. Als de predikante vertelt over het niet kunnen lopen van de melaatse man, mogen alle kinderen op de grond zitten en proberen vooruit te komen zonder hun benen te gebruiken. Bij het vertellen over de vier mannen die hun vriend op een laken tillen, krijgen de kinderen per tweetal een laken met een pop om op te tillen. Op deze manier wordt elk tekstueel moment ondersteund met een visueel moment.¹³⁰

In de gesprekken met commissieleden wordt duidelijk dat er bewust voor gekozen is om beelden een plaats te geven binnen de viering. *“Wij willen het ook aantrekkelijk houden voor hen én ook visueel. Zo hoop je dat daar ook wat van blijft hangen.”*¹³¹ Door op deze manier beelden toe te voegen aan de gesproken tekst wordt de verbeelding van de kinderen gestimuleerd. Deze momenten in de viering zijn

¹²⁴ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹²⁵ Interview predikante, 20-06-2023.

¹²⁶ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹²⁷ Protestantse Gemeente, observatie vergadering voorbereidingscommissie, 19-04-2023.

¹²⁸ Interview predikante, 20-06-2023.

¹²⁹ Interview commissielid A, 20-06-2023.

¹³⁰ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹³¹ Interview commissielid A, 20-06-2023.

in de loop van de tijd alleen maar meer geworden. *"Sinds de scheiding van de groepen, zijn we steeds meer aan het richten op de beleving. Dus veel meer op voelen, op horen, zien; als er wind is, hoe ervaar je dat. We zijn heel erg terug aan het schroeven in tekst en gaan kijken hoe we meer op de zintuigen aansluiten."*¹³² Zo wordt er gekozen om door het gebruik van beelden aan te sluiten bij de jonge kinderen. Er wordt gekeken wat voor hen mogelijk is en zo wordt de tekst via beelden voor hen vertaald. Op deze manier leren zij de verhalen kennen die verteld worden.

4.4.3.Participatie

Het derde keuzemoment heeft te maken met het participeren van jonge kinderen in de viering. Dit is uitgebreid beschreven onder 4.3.1. waar het gaat over de rol van jonge kinderen in de viering. De jonge kinderen participeren tijdens de Kerk op Schootviering in de kerk. Samen met (groot)ouders/verzorgers doen zij mee met de belevingsgerichte elementen in de viering.¹³³

Het is een bewuste keuze om de kinderen te laten participeren. Voordat er Kerk op Schoot was in de Protestantse Gemeente gingen de kinderen van 0 tot en met 4 jaar alleen naar de crèche toe. *"En dan is er dus eigenlijk niets voor kinderen van 0 tot en met 4."*¹³⁴ Ook de kinderen van 5 en 6 jaar hadden geen eigen plek: *"Je ging naar de kerk en je zat braaf naast je ouders."*¹³⁵ Door het opzetten van een Kerk op Schootviering ontstaat er een plek waar jonge kinderen leren mee te vieren en actief onderdeel kunnen zijn van de geloofsgemeenschap. Daarnaast heeft de voorbereidingscommissie ervoor gekozen om elk jaar een vierjarigendienst te houden. Zo kiest de voorbereidingscommissie ervoor om expliciet de verbinding met de gemeenschap te leggen. Er wordt gepoogd om de kinderen onderdeel te laten worden van de zichtbare kerk en de Kerk op Schootviering niet als een apart fenomeen binnen de gemeente te houden.

4.4.4.Sociale interactie

Het vierde keuzemoment gaat om het vormgeven van of het ruimte bieden aan sociale interactie. Dit gebeurt op drie manieren. Als eerste is er de sociale interactie met de leid(st)er, als tweede met de andere kinderen in de viering en als laatste met de opvoeders.

Om de sociale interactie met de leid(st)er te bevorderen heeft de voorbereidingscommissie ervoor gekozen om naamstickers te gebruiken. *"Door de naamsticker kunnen we elk kind persoonlijk aanspreken,"* stelt de predikante.¹³⁶ Hier wordt gebruik van gemaakt bij het welkomstliedje. De zinnen 'En wie ben jij?' en 'Goedemorgen (naam kind), leuk dat je er bent' worden bij elk kind herhaald.¹³⁷ *"Dat is gewoon een heel belangrijk moment om even contact te maken met wie er zijn."*¹³⁸ Bij de kinderen die geen antwoord (durven te) geven, biedt de naamsticker op dat moment uitkomst. Hierbij wordt de keuze gemaakt om bij elk kind te kijken wat er nodig is. Het ene kind vindt een knuffel krijgen fijn, het andere kind een high-five geven en weer een ander kind bewaart liever afstand.¹³⁹ *"Daar probeer je op*

¹³² Interview predikante, 20-06-2023.

¹³³ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹³⁴ Interview predikante, 20-06-2023.

¹³⁵ Interview predikante, 20-06-2023.

¹³⁶ Protestantse Gemeente, observatie vergadering voorbereidingscommissie, 19-04-2023.

¹³⁷ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹³⁸ Interview predikante, 20-06-2023.

¹³⁹ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

*af te stemmen en op te reageren. Ik denk wel degelijk dat dat de basis is om veiligheid te creëren.”*¹⁴⁰

Door op deze manier elke viering sociale interactie te bewerkstelligen tussen jonge het kind en de leid(st)er, wordt de leid(st)er bekend voor het jonge kind. Op deze manier wordt het leren van het jonge kind gestimuleerd.

De sociale interactie met de andere kinderen vindt voornamelijk plaats voorafgaand en na afloop van de viering. Er staat eten en drinken klaar en er kan gespeeld worden door de kinderen. Sommige kinderen gaan tafelvoetballen, anderen gaan aan tafel zitten en beginnen te kleuren.¹⁴¹ Ook is de keuze gemaakt om na afloop van de viering drinken aan te bieden. *“Dat hadden we eerst niet, maar we merkten dat het in de behoefte voorziet.”*¹⁴² Er wordt opgemerkt dat er nu gesprekken en ‘verbindingsmomenten’ plaatsvinden tussen de kinderen en de volwassenen.¹⁴³ *“Er ontstaat een vriendjes- en vriendinnetjesgevoel,”* zo betoogd een commissielid.¹⁴⁴ De ruimte die geboden wordt aan sociale interactie tussen de kinderen heeft als gevolg dat zij met elkaar in contact komen en elkaar leren kennen. Op deze manier wordt de interesse in elkaar gewekt en kunnen zij leren van het gedrag van elkaar.

De sociale interactie met de opvoeders komt aan bod doordat de (groot)ouders/verzorgers uitgenodigd worden om bij beleavingsgerichte momenten samen met hun (klein)kinderen te participeren. Op deze manier beleven zij de viering samen. De jonge kinderen kunnen door het vieren van hun (groot)ouders/verzorgers zien wat er verwacht wordt in de viering. Omdat de (groot)ouder/verzorger een rolmodel is voor het kind, zal gedrag van diegene overgenomen kunnen worden.

4.4.5. Horen van (geloofs)verhalen

Het vijfde keuzemoment is de keuze voor het horen van (geloofs)verhalen tijdens de Kerk op Schootviering. Hierbij wordt door de voorbereidingscommissie de keuze gemaakt welke verhalen er klinken en op welke manier deze verhalen klinken. De wens van de voorbereidingscommissie is om het geloof over te dragen op de jonge kinderen.¹⁴⁵ Dit komt al terug in de keuze om de viering een Kerk op Schootviering te laten heten. *“Het moet Kerk op Schoot heten, want het gaat over geloof en kerkzijn.”*¹⁴⁶ Er wordt beoogd de kinderen iets mee te geven. *“Het gaat niet alleen over Jezus, maar ook over vriendschap en vrouwen. Dat zijn grote woorden, maar wel heel belangrijk,”* zo vertelt de predikante bij de viering.¹⁴⁷

De verhalen worden aangepast aan het jonge kind. Er wordt geprobeerd om positieve associaties te bewerkstelligen, zo werd duidelijk tijdens de voorbereidende vergadering: *“De dienst over de verlamde man,”* zegt de voorzitter van de commissie. *“Nee, de dienst over de vier of vijf vrienden, dat klinkt blijer,”* zegt een ander commissielid.¹⁴⁸ Ook worden moeilijke thema’s zoals ‘de dood’ en ‘zonden’ gemeden door de commissie. Ze willen dat

¹⁴⁰ Interview commissielid B, 21-06-2023.

¹⁴¹ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹⁴² Protestantse Gemeente, observatie vergadering voorbereidingscommissie, 19-04-2023.

¹⁴³ Interview commissielid A, 20-06-2023.

¹⁴⁴ Interview commissielid B, 21-06-2023.

¹⁴⁵ Interview predikante, 20-06-2023.

¹⁴⁶ Interview predikante, 20-06-2023.

¹⁴⁷ Protestantse Gemeente, observatie Kerk op Schootviering, 06-05-2023.

¹⁴⁸ Protestantse Gemeente, observatie vergadering voorbereidingscommissie, 19-04-2023.

het fijn klinkt voor de kinderen.¹⁴⁹ Daarnaast worden de verhalen korter gemaakt vanwege de korte spanningsboog van de jonge kinderen.¹⁵⁰ Zo krijgen de kinderen door deze geloofsverhalen positieve associaties bij de kerk. Er wordt geleerd dat de kerk een plek is waar het fijn is.

4.5. Conclusie

In dit hoofdstuk kwam de vraag “Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering?” aan bod. Hierbij is eerst de context uiteengezet. De voorbereidingscommissie maakt immers keuzes binnen de kaders van de Protestantse Gemeente en in het licht van het programma Kerk op Schoot. Nadat de context uiteen is gezet, is de praktijk van Kerk op Schoot in de Protestantse Gemeente geanalyseerd.

Er zijn liturgische keuzes gemaakt op het gebied van de rol van jonge kinderen, de rol van volwassenen en het presentstellen van God. Bij de rol van jonge kinderen heeft de voorbereidingscommissie ervoor gekozen om de kinderen een actieve rol te geven. Hoewel ze niet helpen bij het neerzetten van de dienst, doen ze wel actief mee tijdens de belevingsgerichte momenten en als ze direct worden aangesproken. Bij de volwassenen is er sprake van een *contributing*- en een *directing*-rol. De voorbereidingscommissie laat de volwassenen actief meevieren. Ze worden betrokken bij de belevingsgerichte momenten en het zingen. Ook probeert men de geloofsgemeenschap de *contributing*-rol toe te dichten door haar kennis te laten maken met Kerk op Schoot tijdens de vierjarigendienst. Bij het presentstellen van God heeft de voorbereidingscommissie ervoor gekozen om dit te doen door een symbool, door het adresseren van God in gebeden en door het vertellen van verhalen. Hierbij valt op dat ervoor gekozen wordt om de focus te leggen op de persoon Jezus en zijn leven.

Naast de liturgische keuzes zijn er ook godsdienstpedagogische keuzes gemaakt. Dit zijn de keuzes op het gebied van 1) ruimte, 2) (ver)beeld(ing), 3) participatie, 4) sociale interactie en 5) het horen van (geloofs)verhalen. Voor de Kerk op Schootviering wordt gekozen voor de kerkzaal als ruimte. Zo leren kinderen dat dit een fijne, veilige plek is. De oudere kinderen gaan tijdens de viering naar de jeugdruimte. Zo leren zij de ruimte kennen waar zij, als ze ouder zijn, nog andere jeugdactiviteiten zullen hebben. Op het gebied van (ver)beeld(ing) wordt de keuze gemaakt om elk tekstueel moment visueel te ondersteunen. Zo wordt de tekst vertaald naar de beleefwereld van het jonge kind. Door te kiezen voor het actief mee laten vieren van jonge kinderen in de Kerk op Schootviering beoogt de voorbereidingscommissie de kinderen onderdeel te laten worden van de geloofsgemeenschap. Bij de Kerk op Schootviering wordt ruimte geboden aan sociale interactie door zowel voor als na de viering ontmoeting te faciliteren. Tijdens de viering wordt de sociale interactie met de leid(st)er bevorderd door het gebruik van naamstickers. De sociale interactie met de (groot)ouders/verzorgers wordt beoogd door ook hen actief bij de viering te betrekken. Als laatste wordt er gekozen voor het laten klinken van geloofsverhalen. Hierbij ligt de nadruk op Jezus en zijn leven én worden moeilijke onderwerpen vermeden. Zo krijgen kinderen positieve associaties bij de kerk.

¹⁴⁹ Interview commissielid B, 21-06-2023.

¹⁵⁰ Protestantse Gemeente, observatie vergadering voorbereidingscommissie, 19-04-2023.

5. MESSY CHURCH ENGLAND

In dit hoofdstuk staat de vraag “Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes worden er gemaakt in het programma van Messy Church England?” centraal.

Om deze vraag te beantwoorden, is het van belang om eerst uiteen te zetten wat Messy Church England precies is. Nadat Messy Church England uiteen is gezet, wordt het programma geanalyseerd. Het hoofdstuk zal worden afgesloten met een conclusie waarin de deelvraag wordt beantwoord.

De uitkomsten van dit hoofdstuk zullen worden gebruikt voor de normatieve taak van Osmer. Bij de normatieve taak wordt er gekeken naar wat er eigenlijk aan de hand zou moeten zijn. Dit kan door er theologisch of ethisch naar te kijken of door te kijken naar de praktijk die er al is.¹⁵¹ Zodoende fungeert Messy Church England als *good practice*. De keuzes die gemaakt worden bij Messy Church England hebben een normerende functie in de vergelijking met de keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente.

5.1. Wat is Messy Church?

Messy Church England is begonnen in de Angelicaanse kerk van St. Wilfred in Complain, een voorstad van Portsmouth. Inmiddels zijn er meer dan 1.400 praktijken van Messy Church geregistreerd. Voornamelijk in Engeland, maar ook in onder andere Nederland, Duitsland, Denemarken, Albanië en Spanje.¹⁵² Messy Church is een programma dat is opgestart om op een vernieuwende manier het evangelie te verkondigen. Messy Church gaat in de eerste plaats niet om het hebben van plezier, maar om het maken van discipelen van Jezus.¹⁵³ Er wordt gepoogd om mensen te bereiken die van de kerk zijn losgeraakt of nooit bij de kerk betrokken zijn geweest.¹⁵⁴

Lucy Moore, de oprichtster van Messy Church England, beschrijft het programma als volgt: “*Messy Church is a once-monthly time when family comes together to enjoy being together, making things together, eating together and celebrating God together through his Word, through music and through prayer, most often during the week.*”¹⁵⁵ Het is een vorm van kerk voor kinderen en volwassenen samen.¹⁵⁶ Het is niet alleen bedoeld voor jonge kinderen; alle leeftijden zijn welkom bij Messy Church. Dit betreft ook één van de kernwaarden van Messy Church, het is *all-aged*. Naast *all-aged* zijn ook gastvrijheid, creativiteit, *celebration* en *Christ-centred* kernwaarden van Messy Church.¹⁵⁷ Elk van deze waarden komt terug bij een viering¹⁵⁸ van Messy Church. De gastvrijheid wordt bij binnenkomst direct in de praktijk gebracht. De creativiteit krijgt gedurende de viering haar plek (en niet alleen door knutselen). *Celebration* is een kernwaarde, omdat er aanbidding en gemeenschap plaatsvindt. En door dit alles heen

¹⁵¹ Osmer, *Practical Theology*, p135.

¹⁵² ‘Messy Church Directory’, <https://www.messychurch.org.uk/messy-church-directory> (geraadpleegd op 02-08-23).

¹⁵³ L. Moore. 2015. *Messy Church: Fresh ideas for building a Christ-centred community*. United Church Publishing House, The United Church of Canada. p23.

¹⁵⁴ Lings, *Messy Church Theology*, p5.

¹⁵⁵ Moore, *Messy Church*, p55.

¹⁵⁶ L. Moore & J. Leadbetter. 2015. *Starting Your Messy Church: A beginner's guide for churches*. United Church Publishing House, The United Church of Canada. p33.

¹⁵⁷ Lings, *Messy Church Theology*, p157.

¹⁵⁸ Het woord ‘viering’ wordt gebruikt als het geheel van een bijeenkomst van Messy Church wordt bedoeld. Het woord ‘*celebration*’ duidt op de 15 minuten waarin een Bijbelverhaal wordt verteld, gezongen wordt, gebeden wordt en men een zegen ontvangt.

komt de kernwaarde *Christ-centred* terug. Messy Church beoogt het familielevens te transformeren door zich te richten op Christus.¹⁵⁹

Elke bijeenkomst van Messy Church maakt gebruik van ongeveer dezelfde opzet:

15.30 uur Welkom

16.00 uur Knutseltijd

17.00 uur Celebration

17.15 uur Maaltijd

17.45 uur Naar huis¹⁶⁰

Het idee is dat mensen uit school direct door kunnen naar Messy Church. Hier worden ze welkom geheten met wat lekkers. Om te zorgen dat iedereen rustig binnen kan komen, wordt er niet begonnen met knutselen voor 16.00 uur.¹⁶¹ Er kan soms verschil zitten in de opzet van Messy Church, maar de kernwaarden dienen overeind te blijven.¹⁶² Als belangrijk onderdeel van de bijeenkomst wordt de *celebration* genoemd. Deze duurt maximaal vijftien minuten. Hierbij is sprake van een openingsliedje, een verhaal, een reactieliedje, een gebed en een zegen.¹⁶³

5.2. Liturgische keuzes

Nadat Messy Church uiteen is gezet, zullen nu de liturgische keuzes van Messy Church geanalyseerd worden. Deze analyse gebeurt aan de hand van de concepten uit het theoretisch kader. Dit zijn 1) de rol van jonge kinderen, 2) de rol van volwassenen en 3) het presentstellen van God.

5.2.1. De rol van jonge kinderen

Bij Messy Church is ervoor gekozen om jonge kinderen een belangrijke rol binnen het geheel te geven. Het is niet alleen meedraaien in een van tevoren vastgesteld programma, maar het gaat om initiatief nemen en om samenwerken 'aan de tafels'. Door gastvrijheid en creativiteit veranderen de jonge kinderen bij Messy Church in *co-creators*.¹⁶⁴ Zo krijgen zij een belangrijke plaats toegewezen. Er is er echter geen sprake van *co-curating*. De viering wordt neergezet door volwassenen. Er wordt wel voor gekozen om gelijkwaardigheid tussen de jonge kinderen en de aanwezige volwassenen te beogen. Dit is terug te zien bij het gebruik van naamstickers. Deze zijn niet alleen voor de jonge kinderen, maar ook voor de volwassenen. Iedereen schrijft zijn of haar naam op een naamsticker.¹⁶⁵ Dit zorgt ervoor dat er geen verschil is tussen de jonge kinderen en de volwassenen die meevieren. Zij worden zo aangezien als volwaardige deelnemers aan de viering. Daarbij helpt het krijgen van een actieve rol hen om hun identiteit te ontdekken en het creëert voor jonge kinderen het gevoel ergens bij te horen dat groter is dan zijzelf zijn.

¹⁵⁹ Lings, *Messy Church Theology*, p158.

¹⁶⁰ Lings, *Messy Church Theology*, p169.

¹⁶¹ Moore, *Messy Church*, p58.

¹⁶² Lings, *Messy Church Theology*, p172.

¹⁶³ Moore, *Messy Church*, p79.

¹⁶⁴ Lings, *Messy Church Theology*, p161.

¹⁶⁵ Moore, *Messy Church*, p59.

5.2.2. De rol van volwassenen

Er wordt bij Messy Church een keuze gemaakt over de rol van volwassenen. Hierbij kan een onderverdeling worden gemaakt tussen de rol van de organisatoren van Messy Church en de rol van volwassenen die naar Messy Church toe komen.

Bij Messy Church wordt ervoor gekozen om de organisatoren zowel de *contributing*-, *directing*-, als ook de *facilitating*-rol toe te kennen. Door mee te doen in de viering van Messy Church laten zij zien dat het is ingebed in de geloofsgemeenschap. Door het opzetten van Messy Church bieden zij kaders waarbinnen jonge kinderen en volwassenen kunnen worden ingewijd in de sacramenten of het mysterie van Gods relatie met mensen. En door ruimte te bieden aan creativiteit zorgen zij ervoor dat jonge kinderen en volwassenen hun eigen inbreng kunnen hebben in de viering.

De volwassenen die naar Messy Church toe komen, krijgen de *contributing*-rol toebedeeld. Vreemden worden bij Messy Church verwelkomd als geëerde gasten. Een 'nerveuze ouder' wordt verwelkomd in de viering en krijgt daarin een rol. Ze worden als het ware over de drempel geholpen om binnen te treden binnen de vreemde wereld van de kerk.¹⁶⁶

In een onderzoek, dat gehouden werd in opdracht van de oprichters van Messy Church, kwam naar voren dat ouders en grootouders zichzelf ook de *directing*-rol toekennen. Zij benoemden zichzelf als degene die hun (klein)kinderen meenemen naar de kerk en die hen helpen tijdens de knutseltijd. Hoewel dit in de praktijk voorkomt, wordt er door de organisatoren beoogd dat volwassenen tijdens dit onderdeel van de viering zelf ook aan de slag gaan.¹⁶⁷ De keuze voor de rol van volwassenen bij Messy Church is echter bedoeld om het samen vieren van jonge kinderen en volwassenen te benadrukken. Door de keuze voor de rol van volwassenen poogt Messy Church de asymmetrie tussen kinderen en volwassenen in de viering minder te laten worden. Zowel kinderen als volwassenen maken volledig onderdeel uit van de viering van Messy Church.

5.2.3. Het presentstellen van God

Bij Messy Church wordt veel aandacht besteed aan het presentstellen van God. In de kernwaarden komt al naar voren dat Messy Church *Christ-centred* is: Christus staat centraal. Tijdens Messy Church wordt God op verschillende momenten present gesteld; tijdens de liedjes, de knutselwerkjes en bij de activiteiten voor thuis.¹⁶⁸ Daarnaast wordt er over God gesproken tijdens de *celebration*.

De ruimte voor creativiteit bij Messy Church laat iets zien van het wezen van God. God is de creator. De creativiteit van mensen laat daarbij ook iets zien van wie God is. Het is een echo van wie Hij is.¹⁶⁹ Messy Church probeert tijdens de viering mensen te leren dat God een liefhebbende Schepper is. Er wordt verteld dat mensen de schepping in de war hebben gebracht en dat Jezus is gekomen om het in orde te maken.¹⁷⁰ Op deze manier wordt op een begrijpelijke manier verteld over het wezen van God en over het werk van Christus.

Messy Church heeft de wens om het gezinsleven te transformeren. Uit onderzoek komt naar voren dat het presentstellen van God hieraan bijdraagt. Er wordt volgens ouders meer over God gesproken dan

¹⁶⁶ Lings, *Messy Church Theology*, p160.

¹⁶⁷ Lings, *Messy Church Theology*, p85.

¹⁶⁸ Lings, *Messy Church Theology*, p72.

¹⁶⁹ Moore, *Messy Church*, p111.

¹⁷⁰ Moore, *Messy Church*, p23.

vóór Messy Church. Daarbij worden ook veranderingen opgemerkt bij de jonge kinderen, als het gaat over geloofsovertuigingen. Het is basaal, maar er is verandering. Thema's die hierbij genoemd worden door ouders zijn het bestaan van God, eeuwig leven en de toepasbaarheid van het christelijk geloof in het dagelijks leven.¹⁷¹ Zo wordt duidelijk dat de keuzes die door Messy Church gemaakt worden, in de praktijk ook hun uitwerking hebben.

5.3. Godsdienstpedagogische keuzes

Naast de liturgische keuzes zullen ook de godsdienstpedagogische keuzes van Messy Church geanalyseerd worden. Deze analyse gebeurt aan de hand van de concepten uit het theoretisch kader. Dit zijn 1) ruimte, 2) (ver)beeld(ing), 3) participatie, 4) sociale interactie en 5) het horen van (geloofs)verhalen.

5.3.1. Ruimte

De ruimte is van belang bij Messy Church. In de zogeheten 'chapel' komen de mensen samen voor de *celebration*. Er wordt voorzien in een stilteruimte met een gebedstafel.¹⁷² De keuze voor een aparte ruimte voor de *celebration* wordt bewust gemaakt. Het geeft een verschuiving van de focus van mensen als je van de ene naar de andere zaal toe kunt gaan. Bij Messy Church wordt hier vorm aan gegeven als er wordt overgegaan van de 'knutseltijd' naar de *celebration*.¹⁷³ Er wordt een moment van gemaakt als men met elkaar de kerkzaal binnengaat.¹⁷⁴ Zo leren de jonge kinderen dat dit een ruimte is die anders is dan andere ruimtes. Tegelijk raken zij vertrouwd met deze ruimte door hier elke Messy Churchviering weer te komen. Door vertrouwd te raken met deze ruimte wordt het leren van jonge kinderen gestimuleerd.

5.3.2. (Ver)beeld(ing)

Bij de Messy Churchviering worden veel verschillende beelden gebruikt om jonge kinderen in te leiden in de thema van de viering. Tijdens de 'knutseltijd' zijn er verschillende activiteiten die allemaal op een andere manier aansluiting vinden bij het thema. Er wordt geprobeerd om met de verschillende activiteiten alle zintuigen aan te spreken. Dit kan een tekening zijn, een knutselwerkje, een puzzel of iets anders.¹⁷⁵ Zo kunnen jonge kinderen zelf de keuze maken welke activiteit bij hen past. Dit zorgt ervoor dat de inhoud van de activiteit bij hen aansluit en zij beter kunnen worden ingeleid in het thema. Op deze manier wordt ervoor gekozen om verbeelding een plaats te geven in de Messy Churchviering. Door met zelfverkozen beelden aan de slag te gaan, wordt het leren kennen van de Bijbelverhalen gestimuleerd.

5.3.3. Participatie

In de viering wordt ingezet op het participeren van jonge kinderen.¹⁷⁶ Dit komt voornamelijk aan bod bij de 'knutseltijd', waar de jonge kinderen zelf aan de slag kunnen gaan met activiteiten die bij het thema van de viering aansluiten. Ook bij de *celebration* wordt gepoogd de jonge kinderen te laten participeren. Zowel tijdens het zingen, het bidden, als ook het vertellen wordt er gezocht naar mogelijkheden om het participeren te bevorderen. Er wordt tijdens de viering gekozen voor momenten om iets vast te houden,

¹⁷¹ Lings, *Messy Church Theology*, p83.

¹⁷² Lings, *Messy Church Theology*, p162.

¹⁷³ Moore, *Messy Church*, p209.

¹⁷⁴ Moore, *Messy Church*, p67.

¹⁷⁵ Moore, *Messy Church*, p63.

¹⁷⁶ Moore, *Messy Church*, p72.

om iets aan te raken of om ergens naar te kijken.¹⁷⁷ Om de drempel laag te houden, is er geen repertoire van kerkmuziek. Het moet niet lastig zijn om mee te zingen tijdens de *celebration*. Als de muziek te lastig is, kan er minder snel worden meegedaan.¹⁷⁸ Door het actief meedoen van de jonge kinderen kan er eigenaarschap ervaren worden. Door te participeren in deze viering worden de jonge kinderen steeds meer onderdeel van de zichtbare gemeenschap van de kerk.

5.3.4. Sociale interactie

Bij Messy Church wordt ervoor gekozen om op verschillende manieren sociale interactie te laten plaatsvinden. Allereerst is er de sociale interactie die plaatsvindt tussen de leid(st)er en het jonge kind. Deze interactie komt tijdens de *celebration* aan bod. De *celebration* wordt meestal geleid door de predikant.¹⁷⁹ Hierbij vindt sociale interactie tussen de predikant en de jonge kinderen plaats doordat er wordt geprobeerd hen bij de *celebration* te betrekken. Zo wordt gepoogd om door middel van interactie de jonge kinderen kennis te laten opdoen over het onderwerp van de viering.

Daarnaast is er de sociale interactie tussen jonge kinderen onderling. Deze interactie vindt voornamelijk tijdens de 'knutseltijd' en de maaltijd plaats. Doordat de jonge kinderen met elkaar activiteiten doen, ontstaat er interesse in de ander. '*Messy Church is designed to... make friends*', zo stelt Moore.¹⁸⁰ Door de kinderen samen activiteiten te laten uitvoeren, komen zij met elkaar in contact. Door met elkaar in contact te komen, leren zij met anderen om te gaan en bestaat de mogelijkheid dat er gemeenschap ontstaat. Daarbij kunnen zij ook leren van het gedrag van de andere jonge kinderen.

Als laatste is er de sociale interactie tussen het jonge kind en de opvoed(st)er. Bij Messy Church wordt ervoor gekozen om een viering te houden waarin jonge kinderen en hun opvoeders gezamenlijk kunnen participeren. Jonge kinderen zien daardoor hun opvoed(st)er op dezelfde wijze participeren in een viering als zichzelf.¹⁸¹ Door de voorbeeldfunctie die de opvoed(st)er heeft, draagt dit bij aan het kunnen leren in de viering.

5.3.5. Horen van (geloofs)verhalen

Er wordt bij Messy Church de keuze gemaakt om op verschillende momenten en manieren geloofsverhalen te laten klinken. Tijdens Messy Church komt het Bijbelverhaal op verschillende manieren aan bod; door onder meer liedjes, knutselwerkjes en activiteiten voor thuis. Zo kunnen jonge kinderen de belangrijkste Bijbelverhalen leren kennen.¹⁸² Messy Church poogt jonge kinderen te leren dat God een liefhebbende Schepper is, dat mensen de schepping in de war hebben gebracht en dat Jezus is gekomen om het in orde te maken.¹⁸³

Naast de Bijbelverhalen die verteld worden, wordt er ook gegeten bij Messy Church. Er is iets heiligs aan het samen eten bij de Messy Churchviering.¹⁸⁴ Het laat iets zien van het genereuze van God, doordat er genoeg is voor iedereen. Tegelijk benoemt Moore het ook als een afschaduwing van het Avondmaal,

¹⁷⁷ Moore, *Messy Church*, p74.

¹⁷⁸ Moore, *Messy Church*, p175.

¹⁷⁹ Moore, *Messy Church*, p80

¹⁸⁰ Moore, *Messy Church*, p99.

¹⁸¹ Lings, *Messy Church Theology*, p161.

¹⁸² Lings, *Messy Church Theology*, p72.

¹⁸³ Moore, *Messy Church*, p23.

¹⁸⁴ Moore, *Messy Church*, p92.

daar waar het brood gebroken wordt door Jezus zelf.¹⁸⁵ Zo wordt er ook op indirecte wijze een geloofsverhaal verteld aan de jonge kinderen. Zo wordt door het houden van een maaltijd indirect ook iets geleerd over het wezen van God. De geloofsverhalen bij Messy Church England dragen eraan bij dat jonge kinderen de bekendste verhalen leren kennen én dat zij leren wie God is.

5.4. Conclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag “Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes worden er gemaakt in het programma van Messy Church England?” centraal. Nadat uiteen is gezet wat Messy Church England inhoudt, is het programma geanalyseerd.

Als eerste werden de liturgische keuzes geanalyseerd. Hierbij kwam naar voren dat jonge kinderen tijdens de viering de rol van co-creator krijgen. Volwassenen zetten de viering op, maar jonge kinderen krijgen een actieve rol waarbij ze initiatief mogen nemen en samen dienen te werken. De organisatoren van Messy Church vieren mee, zetten de kaders van de viering neer en bieden de ruimte aan kinderen en volwassenen voor de eigen inbreng. De volwassenen die naar Messy Church toe komen, hebben als rol dat ze meevieren en zo laten zien dat Messy Church is ingebed in de geloofsgemeenschap. Op het gebied van het presentstellen van God kiest Messy Church ervoor dat de viering *Christ-centred* dient te zijn. Door de verschillende activiteiten en verhalen heen wordt God als Schepper present gesteld, maar wordt ook het werk van Christus benadrukt.

Na de liturgische keuzes kwamen de godsdienstpedagogische keuzes aan bod. Dit zijn de keuzes op het gebied van 1) ruimte, 2) (ver)beeld(ing), 3) participatie, 4) sociale interactie en 5) het horen van (geloofs)verhalen. Op het gebied van ruimte wordt een duidelijke keuze gemaakt voor de ‘chapel’ als plaats van de *celebration*. Zo raken de jonge kinderen vertrouwd met deze ruimte en wordt leren in deze ruimte gestimuleerd. Bij het aspect (ver)beeld(ing) maakt Messy Church de keuze om via verschillende activiteiten de jonge kinderen bekend te maken met het thema van de viering. Zo kan het jonge kind kiezen voor een activiteit die bij hem of haar aansluit. Gedurende de hele viering wordt er ingezet op participatie. Door actief mee te doen, leren de jonge kinderen onderdeel te zijn van een geloofsgemeenschap. Op het gebied van sociale interactie kiest Messy Church voor een interactieve *celebration*, waarin de predikant door de interactie het jonge kind kennis laat opdoen. Ook wordt ervoor gekozen om jonge kinderen te laten samenwerken. Zo leren zij de andere kinderen in de viering kennen. De ouders van de kinderen dienen op dezelfde wijze mee te vieren bij Kerk op Schoot. Vanuit de voorbeeldfunctie dragen zij daarmee bij aan het leren van het kind. Als geloofsverhalen poogt Messy Church de kinderen kennis te laten maken met de bekendste verhalen. Daarnaast maken zij God bekend als Schepper en leren zij over het werk van Christus.

¹⁸⁵ Moore, *Messy Church*, p109.

6. CONCLUSIE

Met behulp van een casestudy in een protestantse gemeente ben ik op zoek gegaan naar een antwoord op de onderzoeksvraag:

Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering in vergelijking tot Messy Church England?

Om deze vraag te beantwoorden, moet eerst duidelijk zijn wat er verstaan wordt onder liturgische en godsdienstpedagogische keuzes in het kader van een viering voor jonge kinderen en volwassenen.

Liturgische keuzes die gemaakt dienen te worden bij een viering voor jonge kinderen en volwassenen hebben te maken met de rol van jonge kinderen en de rol van volwassenen in de viering en ook met de wijze waarop God present wordt gesteld. De godsdienstpedagogische keuzes gaan over de keuze voor de ruimte, de keuze voor de omgang met beelden en verbeelding, de keuze voor de manier waarop er vorm wordt gegeven aan participatie en sociale interactie én de keuze welke geloofsverhalen er klinken en op welke manier deze worden verteld.

De liturgische en godsdienstpedagogische keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in de door mij gekozen Protestantse Gemeente worden vergeleken met de keuzes bij Messy Church England. Eerst worden hierbij de liturgische keuzes vergeleken. De rol die jonge kinderen krijgen bij Kerk op Schoot in een protestantse gemeente is minder groot dan bij Messy Church. Waar er bij de Kerk op Schootviering actief mee mag worden gedaan in het geheel, worden de jonge kinderen bij Messy Church ook daadwerkelijk *co-creators*. Op deze manier dragen zij bij aan de inhoud van de viering. Het feit dat kinderen een actieve rol krijgen, laat zien dat zij ertoe doen. Ze worden dan niet alleen als toekomstige volwassenen gezien. Hoe groter de rol is die kinderen krijgen, des te meer draagt het eraan bij dat jonge kinderen zo hun identiteit kunnen ontdekken en het gevoel kunnen krijgen bij de geloofsgemeenschap te horen.

De rol die volwassenen krijgen toebedeeld bij Kerk op Schoot in de Protestantse Gemeente toont gelijkenissen met de rol die zij krijgen bij Messy Church England. In beide gevallen zetten de organisatoren de dienst op (*directing*-rol) en laten zij zien dat de viering is ingebed in de geloofsgemeenschap door mee te vieren (*contributing*-rol). Ook de aanwezige volwassenen vieren in beide gevallen mee en krijgen daarmee de *contributing*-rol. Er is echter een verschil als het aankomt op de *facilitating*-rol. Bij Kerk op Schoot in de Protestantse Gemeente is deze rol niet aanwezig, terwijl bij Messy Church de organisatoren deze rol ook op zich nemen. Zij bieden ruimte voor de eigen inbreng van de jonge kinderen en de volwassenen, maar tegelijk is er daardoor minder controle over de inhoud van de viering. De keuze om minder controle te hebben over de inhoud van de viering houdt verband met de rol die de jonge kinderen krijgen tijdens de viering. Door te kiezen voor de faciliterende rol ontstaat de ruimte voor de jonge kinderen. De ruimte voor de inbreng van jonge kinderen is zodoende minder groot bij Kerk op Schoot in de Protestantse Gemeente, dan bij Messy Church England.

Naast de keuzes voor de rol die jonge kinderen en volwassenen in mogen nemen, is er ook de keuze voor het presentstellen van God. De voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot kiest ervoor om dit te doen door een symbool, door verhalen en door liedjes. Bij Messy Church gebeurt dit door de activiteiten en de verhalen die verteld worden. In beide gevallen wordt rekening gehouden met de jonge kinderen. Het verschil hierbij is dat de commissie van Kerk op Schoot ervoor kiest om te vertellen over Jezus en Zijn leven op aarde en dat Messy Church God bekend maakt als Schepper en Jezus als degene die op

arde verlossing komt brengen. Zo wordt er bij Messy Church voor gekozen een completer beeld van God te schetsen.

Nadat de liturgische keuzes vergeleken zijn, komen nu de godsdienstpedagogische keuzes aan bod. Zowel de voorbereidingscommissie van Kerk op School, als Messy Church England kiest ervoor om een ruimte apart te zetten voor de viering of *celebration*. Op deze manier leren de jonge kinderen de ruimte kennen en durven zij zich hierin voort te bewegen. Daarnaast kiest de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot ervoor om de oudere kinderen naar een eigen ruimte te laten gaan. Dit sluit ook aan bij het leren kennen van een ruimte, omdat deze ruimte later in het jeugdwerk ook een plek krijgt. De focus ligt bij de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot en bij Messy Church op het bekendmaken met de ruimte. Daardoor zullen de jonge kinderen sneller kunnen leren van wat er in deze ruimte gebeurt. Op het gebied van beelden en verbeelding maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot de keuze om tijdens de viering elk tekstueel moment te laten volgen door een belevingsgericht moment. Alle kinderen krijgen hierbij dezelfde visuele beelden te zien. Zo vertalen zij de tekst voor de kinderen door gebruik te maken van een beeld. De kinderen leren zo het Bijbelverhaal te verbeelden op de wijze die door de voorbereidingscommissie is gekozen. Bij Messy Church England worden ook beelden gebruikt om het Bijbelverhaal te verbeelden voor de kinderen. Het verschil hierbij is dat bij Messy Church England de keuze wordt geboden voor verschillende beelden. Door gebruik te maken van verschillende activiteiten (ter introductie op het thema) kunnen kinderen zelf kiezen aan welke activiteit zij meedoen. Zo sluiten de beelden die zij zien of horen aan bij de eigen interesse.

Zowel de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in de Protestantse Gemeente, als ook Messy Church England maakt de keuze om de jonge kinderen de gehele viering actief mee te laten doen. Deze participatie zorgt voor focus bij de jonge kinderen tijdens de viering. Het draagt bij aan een gevoel van eigenaarschap, dat het hun eigen viering is. Zo worden de jonge kinderen steeds meer onderdeel van de zichtbare gemeenschap van de kerk. Deze participatie vindt onder meer plaats door sociale interactie. Er worden verschillende keuzes gemaakt om sociale interactie te laten plaatsvinden. Hoewel het op een andere manier uitgevoerd wordt, lijken de keuzes van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot hierbij op de keuzes van Messy Church England. Er is bij Kerk op Schoot voorafgaand aan de viering en na afloop van de viering ruimte voor sociale interactie tussen de kinderen onderling. Bij Messy Church England gebeurt dit aan het begin bij de 'knutseltijd' en aan het eind bij de maaltijd. Hierdoor leren de jonge kinderen andere kinderen kennen. Zo kunnen zij leren van het gedrag van de andere kinderen. Bij de Kerk op Schootviering wordt er daarnaast voor gekozen om tijdens de viering de sociale interactie tussen het jonge kind en de leid(st)er te laten plaatsvinden door middel van interactie en belevingsgerichte momenten. Bij Messy Church England gebeurt dit ook door middel van een interactieve *celebration*. Deze sociale interactie met de leid(st)er, die in beide gevallen elke viering terugkomt, draagt eraan bij dat het jonge kind kan leren tijdens de viering of *celebration*.

Op het gebied van het horen van geloofsverhalen kiest de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot ervoor om verhalen aan te passen aan de leefwereld van het jonge kind. De nadruk wordt gelegd op de verhalen over het leven van Jezus. Ingewikkelde verhalen, of onderdelen van verhalen, worden hierbij vermeden. Bij Messy Church England kiest men ervoor om de bekendste verhalen aan bod te laten komen in de vieringen. Hierbij is het belangrijk dat God bekend wordt als Schepper en dat het werk van Christus centraal staat. Zowel bij de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot als ook bij Messy Church England wordt de keuze gemaakt om kinderen kennis te laten maken met God. De voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot doet dit door zowel de taal als de inhoud van het geloofsverhaal aan te passen, terwijl Messy Church England alleen de taal aanpast.

6.1.Aanbevelingen

Vanuit het onderzoek dat gedaan is, zijn er aanbevelingen voor de Protestantse Gemeente en voor verder onderzoek.

6.1.1.Voor de protestantse gemeente

De pragmatische taak van de praktisch theoloog houdt volgens Osmer in dat er strategieën gevormd en uitgevoerd worden die de gebeurtenis (of in dit geval de viering en wat daarbij hoort) op een wenselijke manier zouden kunnen beïnvloeden.¹⁸⁶ Om de keuzes bij de Kerk op Schootviering op een wenselijke manier te beïnvloeden, zou ik de voorbereidingscommissie van de Kerk op Schootviering in de Protestantse Gemeente enkele aanbevelingen willen doen. Vanuit de vergelijking met Messy Church England zou ervoor gekozen kunnen worden om een aantal andere keuzes te maken in het vormgeven van de viering.

Er kunnen in het moment voorafgaand aan de viering verschillende activiteiten worden klaargezet voor de jonge kinderen. Deze verschillende activiteiten (kleurplaat, knutselwerkje, puzzel etc.) kunnen allemaal verband houden met het thema van de viering. Zo kunnen de jonge kinderen zelf een activiteit kiezen die hen aanspreekt. Door deze activiteit kunnen zij kennismaken met het thema van deze viering. Het aansprekende beeld verbeeldt dan het thema van de viering. Zo wordt gestimuleerd dat de jonge kinderen iets kunnen leren tijdens de viering.

Daarnaast kan de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot ook een andere keuze maken als het aankomt op het vertellen van geloofsverhalen en het presentstellen van God. Nu kiest de commissie voor verhalen over Jezus en het leven dat Hij leefde. Door hier te kiezen voor meer verscheidenheid in verhalen kan eraan worden bijgedragen dat jonge kinderen meer kunnen leren over wie God is.

6.1.2.Voor verder onderzoek

Naast de aanbevelingen voor de Protestantse Gemeente zijn er ook aanbevelingen voor verder onderzoek. In deze casestudy is naar voren gekomen welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes er worden gemaakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering in een protestantse gemeente. In vervolgonderzoek zou er breder onderzoek gedaan kunnen worden. Door in meerdere praktijken onderzoek te doen, kan duidelijk worden hoe de keuzes in andere praktijken worden gemaakt. Zo kunnen er meer generaliserende conclusies worden getrokken. Ook kan er meer onderzoek gedaan worden naar bepaalde onderdelen uit deze casestudy. Zo kan er vervolgonderzoek plaatsvinden naar het presentstellen van God om zo meer naar voren te krijgen waarom ervoor gekozen is om God op een bepaalde manier present te stellen. Hierbij kan dit dan worden vergeleken met het godsbeeld dat er in de gemeente aanwezig is.

Daarnaast zou er in een vervolgonderzoek ook actieonderzoek plaats kunnen vinden. Vanuit de literatuur komt er een ideaalbeeld naar voren voor het vormgeven van een viering voor jonge kinderen en volwassenen. In actieonderzoek zou een Kerk op Schootviering in een protestantse gemeente vormgegeven kunnen worden vanuit dit ideaalbeeld. Ook kan er in de praktijk worden onderzocht of de godsdienstpedagogische keuzes er daadwerkelijk aan bijdragen dat er geleerd wordt door jonge kinderen. In dit geval zou er voor een langere periode onderzoek gedaan dienen te worden binnen een gemeente.

¹⁸⁶ Osmer, *Practical Theology*, p176.

6.2. Evaluatie onderzoeksresultaten

Uit het onderzoek is naar voren gekomen welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes er worden gemaakt door de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente. Ook de reden achter deze keuzes is aan bod gekomen. Dit is vergeleken met Messy Church England. Dit onderzoek geeft informatie over keuzes die gemaakt worden bij het vormgeven van een programma en daarnaast geeft het inzicht in hoe er door jonge kinderen en volwassenen samen gevierd kan worden.

De gebruikte methode is hiervoor behulpzaam geweest. Door het theoretisch kader stond er een raamwerk van waaruit de praktijk van de Protestantse Gemeente en Messy Church England kon worden geanalyseerd. Tijdens de analyse van de data kwam ik tot de conclusie dat de verkregen notulen geen bijdrage leverden aan het geheel van het onderzoek. In de notulen kwamen geen gemaakte keuzes aan bod, maar stond vooral wie welke taak voor zijn of haar rekening diende te nemen.

Vanuit de feedback die ik ontvangen heb van studiegenoten kwam ik tot de ontdekking dat mijn eigen positie op de voorgrond trad in de verwerking van literatuur. Mijn eigen visie op de rol van kinderen in de viering, kleurde de wijze waarop ik de literatuur uiteenzette. Aan de hand van deze feedback heb ik hier wijzigingen op aangebracht.

Graag had ik meer vieringen van deze Protestantse Gemeente bijgewoond om een breder beeld te kunnen schetsen van de gemaakte keuzes. Helaas was dit door de beperkte tijd niet mogelijk. Daarnaast zou ik ook nog onderzoek willen verrichten in een gemeente waar jonge kinderen een passieve rol hebben. Hierbij ben ik benieuwd wat daarvan het effect is op de mogelijkheid om te kunnen leren tijdens een viering.

6.2.1. Validiteit

Om de kwaliteit van het onderzoek te waarborgen, zijn er vier gebieden die volgens Yin getest dienen te worden. Eerst is er de vraag naar constructvaliditeit. De keuzes van de voorbereidingscommissie worden geanalyseerd vanuit specifieke theoretische concepten, namelijk liturgische en godsdienstpedagogische keuzes. Door het gebruikmaken van deze theoretische concepten kan er objectief onderzoek worden gedaan. Zowel de praktijk in de Protestantse Gemeente als Messy Church England is vanuit de theoretische concepten geanalyseerd.¹⁸⁷

Als tweede gebied komt de interne validiteit aan bod. Hierbij is de vraag of het onderzoek ook daadwerkelijk naar de uitkomsten leidt en of er geen externe factoren meespelen. Om uit te sluiten dat er externe factoren zijn die mee konden spelen in de uitkomsten, zijn er interviews gehouden. In de interviews wordt gevraagd naar verduidelijking van de keuzes die in de praktijk zijn gemaakt.¹⁸⁸

Het derde gebied is de externe validiteit. Hier komt de vraag naar voren in hoeverre het onderzoek kan zorgen voor generaliserende uitkomsten.¹⁸⁹ Een zorg bij een casestudy is dat de uitkomsten gegeneraliseerd worden, terwijl dit feitelijk niet kan omdat er simpelweg meer onderzoek nodig is.¹⁹⁰ Er wordt in deze casestudy immers slechts één gemeente onderzocht. Daarom kunnen de uitkomsten niet

¹⁸⁷ Yin, *Case Study Research*, p46.

¹⁸⁸ Yin, *Case Study Research*, p47.

¹⁸⁹ Yin, *Case Study Research*, p48.

¹⁹⁰ Yin, *Case Study Research*, p20.

gegeneraliseerd worden. De uitkomsten kunnen wel aanzet geven voor meer onderzoek. In deze casestudy is dit ook het geval.

Het laatste gebied is die van de betrouwbaarheid. Er is in dit onderzoek sprake van methodische verantwoording. Van deze methode is niet afgeweken.¹⁹¹ Door de beschreven stappen kan het onderzoek opnieuw worden uitgevoerd. De data wordt bewaard en de methoden en gevolgde wegen zijn gedocumenteerd. Dit houdt in dat een andere onderzoeker hetzelfde onderzoek opnieuw uit zou kunnen voeren.¹⁹²

¹⁹¹ H.R. Boeije & H. 't Hart. 2009. *Onderzoeksmethoden*. Edited by J.J Hox. 8E, geheel herz. dr ed. Den Haag: Boom Onderwijs. p24.

¹⁹² Yin, *Case Study Research*, p49.

Bijlage 1

INFORMED CONSENT FORMULIER VOOR VERGADERING VOORBEREIDINGSKOMMISSIE KERK OP SCHOOT

Formulier voor onderzoek naar Kerk op Schoot in een protestantse gemeente

Op 19 april was de vergadering van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in de protestantse gemeente. Bij deze vergadering heb ik mijzelf als onderzoeker voorgesteld en toestemming gevraagd aan de deelnemers voor het opnemen van de vergadering. Hierbij is genoemd dat de vergadering als data gebruikt zal worden in het onderzoek. De namen van deelnemers, alsmede de naam van de gemeente, zal worden geanonimiseerd.

Vink aan wat van toepassing is

	JA	NEE
Deelname		
• Ik ga akkoord met deelname aan het onderzoek. Deelname omvat een opname van de vergadering die vervolgens wordt uitgeschreven (tekst).	☐	☐
• Ik begrijp dat mijn deelname vrijwillig is. Ik kan mij op ieder moment terugtrekken uit het onderzoek zonder opgave van reden.	☐	☐

Gebruik van de informatie in het kader van dit onderzoek

• Ik begrijp dat mijn persoonlijke gegevens en die van anderen zullen worden vervangen door codes. Daarnaast zal ook de gemeente geanonimiseerd worden. Uitsluitend het onderzoeksteam zal toegang hebben tot de lijst waarmee codes gekoppeld kunnen worden aan persoonsgegevens. De geluidsopnamen zullen niet toegankelijk zijn voor mensen buiten het onderzoeksteam van student en scriptiebegeleiders.	☐	☐
• Ik stem ermee in dat uitspraken uit de vergadering kunnen worden geciteerd in onderzoeksoutput van het onderzoeksteam. De persoonsnaam wordt hierbij geanonimiseerd.	☐	☐
• Ik stem ermee in dat andere wetenschappelijke onderzoekers toegang kunnen krijgen tot deze data, mits ze hiervoor toestemming hebben gekregen van het onderzoeksteam.	☐	☐

Naam van de voorzitter: Handtekening Datum

Naam van de onderzoeker: Handtekening Datum

Bijlage 2

INFORMED CONSENT FORMULIER VOOR DE DIENST

Formulier voor onderzoek naar Kerk op Schoot in een protestantse gemeente

Dit formulier is voor het bijwonen van een Kerk op Schootdienst in de protestantse gemeente. Bij deze dienst ben ik als onderzoeker voorgesteld en is toestemming gevraagd aan de aanwezigen voor het maken van aantekeningen van deze dienst. Hierbij is genoemd dat de dienst als data gebruikt zal worden in het onderzoek. De namen van deelnemers, alsmede de naam van de gemeente, zal worden geanonimiseerd.

Vink aan wat van toepassing is

	JA	NEE
Deelname		
• Ik ga akkoord met deelname aan het onderzoek. Deelname omvat uitgeschreven aantekeningen van de Kerk op Schootdienst (tekst).	☐	☐
• Ik begrijp dat deelname vrijwillig is. Ik kan mij op ieder moment terugtrekken uit het onderzoek zonder opgave van reden.	☐	☐

Gebruik van de informatie in het kader van dit onderzoek

- Ik begrijp dat mijn persoonlijke gegevens en die van anderen zullen worden vervangen door codes. Daarnaast zal ook de gemeente geanonimiseerd worden. Uitsluitend het onderzoeksteam zal toegang hebben tot de lijst waarmee codes gekoppeld kunnen worden aan persoonsgegevens. De aantekeningen zullen niet toegankelijk zijn voor mensen buiten het onderzoeksteam van student en scriptiebegeleiders. JA NEE
- Ik stem ermee in dat uitspraken uit de Kerk op Schoot dienst kunnen worden geciteerd in onderzoeksoutput van het onderzoeksteam. De persoonsnaam wordt dan geanonimiseerd. JA NEE
- Ik stem ermee in dat andere wetenschappelijke onderzoekers toegang kunnen krijgen tot deze data, mits ze hiervoor toestemming hebben gekregen van het onderzoeksteam. JA NEE

Naam van de voorganger: _____ Handtekening _____ Datum _____

Naam van de onderzoeker: _____ Handtekening _____ Datum _____

Bijlage 3

INFORMED CONSENT FORMULIER INTERVIEWS

Formulier voor onderzoek naar Kerk op Schoot in een protestantse gemeente

Vink aan wat van toepassing is

	JA	NEE
Deelname		
Ik ga akkoord met deelname aan het onderzoek. Deelname omvat een interview dat als geluidsbestand wordt opgenomen en vervolgens wordt uitgeschreven (tekst).	☐	☐
Ik begrijp dat mijn deelname vrijwillig is. Ik kan mij op ieder moment terugtrekken uit het onderzoek zonder opgave van reden.	☐	☐
Gebruik van de informatie in het kader van dit onderzoek		
Ik begrijp dat mijn persoonlijke gegevens zullen worden vervangen door codes. Uitsluitend het onderzoeksteam zal toegang hebben tot de lijst waarmee codes gekoppeld kunnen worden aan persoonsgegevens. De geluidsopnamen zullen niet toegankelijk zijn voor mensen buiten het onderzoeksteam van student en scriptiebegeleiders.	☐	☐
Ik stem ermee in dat mijn uitspraken kunnen worden geciteerd in onderzoeksoutput van het onderzoeksteam. De persoonsnaam wordt geanonimiseerd.	☐	☐
Ik stem ermee in dat andere wetenschappelijke onderzoekers toegang kunnen krijgen tot deze data, mits ze hiervoor toestemming hebben gekregen van het onderzoeksteam.	☐	☐

Naam van de deelnemer:

Handtekening

Datum

Naam van de onderzoeker:

Handtekening

Datum

Bijlage 4

Interviewopzet commissielid Kerk op Schoot van de Protestantse Gemeente (gemeentelid)

Welkom

- * Uitleg gang van zaken interview, hoelang het duurt en wat voor soort vragen
- * Ondertekenen informed consent
- * Start geluidsopname

Algemeen

Naam:

Leeftijd:

Wat is uw functie in de voorbereidingscommissie?

Kerk op Schoot

1. Waarom organiseren jullie Kerk op Schoot in de gemeente?
2. Waarom ben je zelf mee gaan doen met de voorbereidingscommissie? Wat is uw persoonlijke motivatie om hieraan mee te werken?
3. Wat hoop je persoonlijk te bereiken d.m.v. Kerk op Schoot?
4. Waar ligt de focus van Kerk op Schoot voor jullie?
5. Kun je in het kort vertellen hoe jullie vormgeven aan Kerk op Schoot?
6. Wat is essentieel in het vormgeven van Kerk op Schoot? Zijn er aspecten die cruciaal (non-negotiable) zijn?
7. Zijn er keuzes gemaakt in de vormgeving van het programma die je zelf belangrijk vond?
8. Wat is voor jou het belangrijkste van Kerk op Schoot?
9. Wat is jouw rol bij het vormgeven van Kerk op Schoot? Hoe zie je die rol precies?

Bijlage 5

Interviewopzet commissielid Kerk op Schoot van de Protestantse Gemeente (predikant)

Welkom

- * Uitleg gang van zaken interview, hoelang het duurt en wat voor soort vragen
- * Ondertekenen informed consent
- * Start geluidsopname

Algemeen

Naam:

Leeftijd:

Wat is uw functie in de voorbereidingscommissie?

Welk beeld heb je van de invulling van deze rol? Kan iemand anders je rol zomaar overnemen?

Gemeente

Is er een visie op kinderen van 0 t/m 4 jaar in de gemeente? Zo ja, wat is deze visie? Sluit die aan bij het bredere jeugdwerk en bij de bredere visie op liturgie/vieren?

Is er een visie op jonge ouders in de gemeente? Zo ja, wat is deze visie?

Kerk op Schoot

Wat is het doel van Kerk op Schoot?

Jullie manier van vormgeven van de liturgie wijkt af van het programma dat door de stichting is geformeerd. Wat is de reden daarachter?

Welke onderdelen hebben jullie precies aangepast?

Welke onderdelen wilden jullie houden zoals bij het originele programma?

Welke keuzes speelden hier voor jullie in mee?

Waarom is de switch gemaakt van leeftijdsgroepen?

Bij het ontwerpen van het programma van de vier/vijf vrienden hebben jullie Kerk op Schoot als leidraad genomen. Wat was hierin belangrijk voor jullie?

Welke liturgisch-rituele afwegingen spelen een rol bij het vormgeven Kerk op Schoot?

Waarom maken jullie bijvoorbeeld geen gebruik van christelijke kinderliedjes in de dienst van Kerk op Schoot? Is daar over nagedacht?

Welke (godsdienst)pedagogische afwegingen spelen een rol bij het vormgeven van Kerk op Schoot?

Waarom is er gekozen voor het gebruik van een extra ruimte?

Hebben jullie nagedacht over de ruimte waar de Kerk op Schootdienst moet beginnen?

Waarom maken jullie geen gebruik van dominee Beer?

Welke plek krijgen de ouders binnen Kerk op Schoot?

Welke plek heeft Kerk op Schoot binnen de gemeente? En hoe wordt daar vorm aan gegeven?

Literatuurlijst

- E.T. Alii & I. ter Avest. 2009. *Godsdienstpedagogiek: Dimensies En Spanningsvelden*. Zoetermeer: Meinema.
- I. ter Avest & C. Bakker. 2009. "Structural Identity Consultation: Story Telling As a Culture of Faith Transformation." *Religious Education* 104 (3).
- G. Aziz. 2020. "Age Does Not Determine Influence: A Consideration for Children in Ministerial Service." *Hts: Theological Studies* 76 (2).
- M. Barnard. 2016. "Liturgical Formation in the Network Culture." *Studia Liturgica* 46 (1-2).
- M. Barnard, J. Cilliers & C. Wepener. 2014. *Worship in the Network Culture: Liturgical Ritual Studies: Fields and Methods, Concepts and Metaphors*. Liturgia Condenda, 28. Leuven etc.: Peeters.
- M. Barnard, P. Post & M. Nusselder. 2001. *Ritueel Bestek: Antropologische Kernwoorden Van De Liturgie*. Zoetermeer: Meinema.
- H.R. Boeije. 2005. *Analyseren in Kwalitatief Onderzoek: Denken En Doen*. De Onderzoekspraktijk. Amsterdam: Boom onderwijs.
- H.R. Boeije & H. 't Hart. 2009. *Onderzoeksmethoden*. Edited by J.J Hox. 8E, geheel herz. dr ed. Den Haag: Boom Onderwijs.
- W. Bos. 2021. *Geloofsleren bij Kerk op Schoot. Een onderzoek naar Kerk op Schoot als plaats waar kinderen van 0 t/m 4 jaar geloofsleren*. Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam, Netherlands).
- G. van den Brink & C. van der Kooi. 2020. *Christelijke Dogmatiek: Een Inleiding*. Zesde herziene druk ed. Utrecht: Kok Boekencentrum Uitgevers.
- J.W. Creswell & C.N. Poth. 2018. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*, 4th ed. Sage publications.
- T. Cuneo. 2016. *Ritualized Faith: Essays on the Philosophy of Liturgy*. oxford: Oxford University Press UK.
- A. Dillen. 2007. "Religious Participation of Children As Active Subjects: Toward a Hermeneutical-Communicative Model of Religious Education in Families with Young Children." *International Journal of Children's Spirituality* 12 (1).
- R.R. Ganzevoort. 2009. 'Forks in the Road. Practical Theology as Hermeneutics of Lived Religion', presidential address to the ninth conference of the IAPT, Chicago.
- H. 't Hart, J. van Dijk, M. de Goede, W. Jansen & J. Teunissen. 1998. *Onderzoeksmethoden*. Amsterdam: Boom.
- T.S. Kaufman. 2022. 'Practicing Reflexivity: Becoming Aware of One's Default Mode and Developing an Epistemic Advantage', in: P. Ward & K. Tveitereid (red), *The Wiley Blackwell Companion to Theology and Qualitative Research*, Hoboken NJ: Wiley.

- A. Kilpeläinen & I. Ruokonen. 2018. "(Spi)Ritual Interaction in Musical Activity for Infants in the Church Space - a Qualitative Analysis." *International Journal of Children's Spirituality* 23 (2).
- L. van Leersum-Bekebrede. 2020. *Children's Agency in Worship*.
- L. van Leersum-Bekebrede, P.M. Sonnenberg, J. de Kock & M. Barnard. 2019. "Deconstructing Ideals of Worship with Children." *Studia Liturgica* 49 (1). pp71–88.
- L. van Leersum-Bekebrede, P.M. Sonnenberg, J. de Kock & M. Barnard. 2019. "Setting the Stage for Children's Participation in Worship Practices." *International Journal of Children's Spirituality* 24 (2). pp166–82.
- L. van Leersum-Bekebrede, M. Barnard, J. de Kock & P.M. Sonnenberg. 2021. Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam, Netherlands). Instituut voor Rituele en Liturgische Studies, and Centre for Religion and Heritage. University of Groningen. "Worship with Children: Agentive Participation in Dutch Protestant Contexts = Vieringen Met Kinderen: Agentieve Participatie in Protestantse Contexten in Nederland." Dissertation, Institute for Ritual and Liturgical Studies, Protestant Theological University. Protestantse Theologische Universiteit (Amsterdam-Groningen, Netherlands).
- G. Lings, ed. 2013. *Messy Church Theology: Exploring the Significance of Messy Church for the Wider Church*. Abingdon: Bible Reading Fellowship.
- K. Madej. 2016. *Physical Play and Children's Digital Games*. Springerbriefs in Computer Science. Cham, Switzerland: Springer.
- M.A. Maslak. 2001. "A Community of Education: Nepalese Children Living and Learning Religious Ritual." *Culture and Religion* 2 (1).
- J. Mercer. 2003. "Liturgical Practices with Children in Congregations." *Liturgy* 18 (4). pp27-34.
- L. Moore. 2015. *Messy Church: Fresh ideas for building a Christ-centred community*. United Church Publishing House, The United Church of Canada.
- L. Moore & J. Leadbetter. 2015. *Starting Your Messy Church: A beginner's guide for churches*. United Church Publishing House, The United Church of Canada.
- E. Morin. 2007. "Restricted Complexity, General Complexity," in *Worldviews, Science and Us: Philosophy and Complexity*, ed. Carlos Gershenson, Diederik Aerts, and Bruce Edmonds. Singapore: World Scientific
- T. Morris. 2020. "Discovering Attentive Presence: Children As Agents for Spiritual Change in the Curatorial of Worship." *International Journal of Children's Spirituality* 25 (1).
- M. Nel. 2000, *Youth ministry. An inclusive congregational approach*, Design Books, Pretoria.
- R.R. Osmer. 2008. *Practical Theology: An Introduction*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub.
- P.D.R.J. Phillips. 2019. "Children and Liturgy: Considering the Place Children Have in Liturgical Worship." *International Bulletin of Mission Research* 43 (3).
- A. Plaisier & I. Cornet. 2022. *Dichter Bij God: Aanwijzingen Voor Een Rijke Liturgie*. Utrecht: Kok Boekencentrum Uitgevers.

- K. Rahner. 1971. *Ideas for a theology of childhood*, in: K. Rahner, *Theological Investigations*, 8. London, Darnton, Longman and Todd.
- S. Ridgely. 2012. "Children and Religion." *Religion Compass* 6/4.
- A. Schmemmann. 1993. *Liturgy and Life: Lectures and Essays on Christian Development through Liturgical Experience*. New York: Dept. of Religious Education, Orthodox Church in America.
- D. Silverman. 2014. *Interpreting Qualitative Data*. 5E ed. London: SAGE.
- P.M. Sonnenberg. 2014. "God in Youth Worship." *Jaarboek voor Liturgieonderzoek* 30.
- A. van der Veen. 2009. *Talking Faith: Empirical Perspectives on the Communication in Children's Services*. *Journal of Youth and Theology* 8 (2).
- D. Whitebread & P. Coltman. 2008. *Teaching and Learning in the Early Years*. 3rd ed. New York, NY: Routledge.
- R.K. Yin. 2014. *Case Study Research: Design and Methods*. 5th ed. Thousand Oaks, California: SAGE.

Websites

- 'Dit is Kerk op Schoot', www.kerkopschoot.nl/dit-is-kerk-op-schoot (geraadpleegd op 20-06-2023)
- 'Kerk op Schoot in de buurt', www.kerkopschoot.nl/bij-u-in-de-buurt (geraadpleegd op 20-06-2023)
- 'Messy Church Directory' <https://www.messychurch.org.uk/messy-church-directory> (geraadpleegd op 02-08-23)
- 'What Messy Church is and isn't', www.messychurch.org.uk/what-messy-church-and-isnt (geraadpleegd op 20-06-2023)

Verklaringenblad

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Wouter Bos

Titel masterthesis: En nu de praktijk...

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Nijkerk, 19-08-2023

W Bos

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Nijkerk, 19-08-2023

W Bos

Data Management Plan

1. Algemeen

NAAM STUDENT: Wouter Bos

NAMEN SCRIPTIEBEGELEIDER(S): dr. P.M. Sonnenberg

DATUM: 14-07-2023

VERSIE: 5.0

2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

(WERK)TITEL ONDERZOEK / SCRIPTIE: “En nu de praktijk...: Een casestudy naar de liturgische en godsdienstpedagogische keuzes die een voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente maakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering.”

KORTE OMSCHRIJVING VAN ONDERZOEK EN ONDERZOEKSMETHODE(N): De hoofdvraag die in deze thesis centraal zal staan de volgende is: Welke liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot in een protestantse gemeente bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering in vergelijking tot Messy Church England?

Deze casestudy zal plaatsvinden door middel van een observatie van een vergadering van de voorbereidingscommissie van Kerk op Schoot, een observatie van de Kerk op Schootviering, drie interviews met leden van de voorbereidingscommissie (waaronder de predikante) en literatuurstudie. Er wordt onderzocht hoe de voorbereidingscommissie liturgische en godsdienstpedagogische keuzes maakt bij het vormgeven van een Kerk op Schootviering. Dit wordt in dit onderzoek vergeleken met de keuzes in het programma van Messy Church England

TYPEN ONDERZOEKSDATA: De verschillende soorten data zijn literatuur, online bronnen, notulen van eerdere vergaderingen van de voorbereidingscommissie, een uitgeschreven verslag van een bijeenkomst van de voorbereidingscommissie, een verslag van een bijgewoonde Kerk op Schootviering en transcripties van interviews.

PERIODE WAARIN DATA VERZAMELD WORDEN: De data wordt verzameld in de maanden april, mei en juni 2023.

3. Technische aspecten

HARD- EN SOFTWARE: De bijeenkomst van de voorbereidingscommissie is als geluidsopname opgenomen met de telefoon van de onderzoeker en de interviews worden online gehouden en daarbij als video-opname opgeslagen op de laptop van de onderzoeker. Het geluidsbestand van de telefoon wordt overgezet op de laptop van de onderzoeker.

Vanaf daar worden beiden z.s.m. opgeslagen op de H-schijf van de Vrije Universiteit. Nadat dit gebeurd is worden de bestanden verwijderd van de laptop van de onderzoeker. Verdere verwerking vindt plaats in een word-document op de laptop van de onderzoeker.

BESTANDSFORMATEN: De bestandsformaten zijn .MP4 (interviews) & .M4a (bijeenkomst vergadering).

OMVANG VAN DE DATA (SCHATTING IN MB/GB/TB): De geschatte omvang is ongeveer 1 GB.

OPSLAG DATA TIJDENS ONDERZOEK: Gedurende het onderzoek wordt de data opgeslagen op de H-schijf van de Vrije Universiteit. De masterthesis zelf zal opgeslagen worden op de laptop van de onderzoeker en op de H-schijf. Deze bevat de geanonimiseerde data.

OPSLAG DATA NA AFLOOP ONDERZOEK: Nadat het onderzoek is afgerond zullen de opgeslagen geluidsopnames en video-opnames worden verwijderd van de H-schijf. De uitgeschreven data zal wel opgeslagen worden via de bibliotheek van de PthU. De geluidsopnames worden daar, samen met de ondertekende informed consent formulieren, tijdelijk gearchiveerd in een extra beveiligde folder op de G-schijf, voordat het mogelijk naar een duurzame, nog te bepalen gesloten repository gemigreerd wordt.

4. Verantwoordelijkheden

BEHEER DATA GEDURENDE HET ONDERZOEK: Gedurende het onderzoek wordt de data beheerd door mij als onderzoeker. De opslag vindt plaats bij de H-schijf van de VU. Verder zal in stukken die gelezen worden door de begeleider of medestudenten alleen geanonimiseerde data staan, die niet herleidbaar is. Dit betekent dat de mensen die geïnterviewd zijn, geanonimiseerd worden en ook de informatie die naar de gemeente kan leiden, zal geanonimiseerd worden. Zo zullen alle deelnemers van dit onderzoek niet herleidbaar zijn.

BEHEER DATA NA AFLOOP ONDERZOEK: De uitgeschreven interviews zullen na afloop als bron worden opgeslagen via de bibliotheek van de PthU. Deze zijn niet als bijlage bij de thesis te vinden. Wat betreft de notulen van eerdere vergaderingen van de voorbereidingscommissie en de uitgeschreven bijeenkomst en Kerk op Schootviering, deze zullen ook als bronnen worden opgeslagen via de bibliotheek van de PthU. De geluidsopnames worden daar, samen met de ondertekende informed consent formulieren, tijdelijk gearchiveerd in een extra beveiligde folder op de G-schijf, voordat het mogelijk naar een duurzame, nog te bepalen gesloten repository gemigreerd wordt.

5. Juridische en ethische aspecten

EIGENAAR DATA: Als student ben ik zowel tijdens, als ook na, het onderzoek de eigenaar van de data. De thesis zal beschikbaar worden gesteld aan de universiteit voor publicatie. Hierbij zal echter sprake zijn van geanonimiseerde data.

PRIVACYGEVOELIGE DATA: JA

INDIEN JA: HOE WORDEN ZAKEN ALS VEILIGE OPSLAG EN TOESTEMMING VAN BETROKKEN PERSONEN EN/OF ORGANISATIES GEREGLD? De respondenten van de interviews zijn gevraagd om deelname en hebben allemaal een informed consent ingevuld. Ook bij de vergadering van de voorbereidingscommissie en bij het bijwonen van de dienst is besproken dat alle data geanonimiseerd zou worden. Dit is afgesproken met de betrokkenen en bij de Kerk op Schootviering ook meegedeeld aan de aanwezigen. Daarnaast zal hierbij een informed consent worden ingevuld door de voorzitter van de vergadering en door de voorganger van de Kerk op Schootdienst. In beide gevallen is dit de predikante.

6. Overige zaken

GEEN

=====

(In te vullen door thesisbegeleider:)

Goedgekeurd

Niet goedgekeurd, omdat: _____

Naam, handtekening: _____ P.M. Sonnenberg

Datum: _____ 19.07.2023 _____

=====

TOELICHTING

Ad 1. Algemeen

Noteer de datum waarop het datamanagementplan is ingevuld en noteer de versie bijv. 1.0.

In de loop van het onderzoek kunnen mogelijk zaken als de onderzoeksmethode wijzigen of bij nader inzien toch privacygevoelige issues gaan spelen. Wijzig dan naast de betreffende paragraaf ook de datum en het versienummer.

Vul alle velden in, of vermeld expliciet: niet van toepassing/n.v.t.

Ad 2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

Geef een korte omschrijving van het onderzoek en beschrijf welke onderzoeksmethoden gebruikt gaan worden.

Omschrijf het type onderzoeksdata, zoals schriftelijke bronnen (archieven, literatuur), transcripties, interviews (bijv. beeld- en geluidsopnamen), verslagen, vragenlijsten, enquêteresultaten, afbeeldingen. Vermeld ook als het bijvoorbeeld ruwe data of afgeleide data betreft.

Ad 3. Technische aspecten

Wordt specifieke hardware gebruikt naast pc/laptop? Wordt specifieke software gebruikt bijv. voor data-analyse? Bestandsformaten kunnen bijvoorbeeld zijn: DOCX, TXT, XLSX, PDF, WAV, JPG.

De omvang van bestanden kan weergegeven worden in megabyte, gigabyte of terabyte. Geef in ieder geval een globale schatting indien bij aanvang van het onderzoek nog niet precies de omvang te bepalen is.

Sla data tijdens het onderzoek op de juiste (veilige) locatie op. Bijvoorbeeld privacygevoelige data op de Home-directory van de Vrije Universiteit. De H-schijf van de VU is overigens altijd de meest veilige opslaglocatie. Sla privacygevoelige data nooit in de cloud op. Gebruik clouddiensten uitsluitend voor het opslaan van standaard data, zoals een wetenschappelijk artikel in PDF. USB-sticks en de eigen laptop zijn eveneens ongeschikt voor opslag van (privacygevoelige) data. Deze kunnen immers verloren of gestolen worden of beschadigd raken.

Denk ook aan een goede, veilige en regelmatige back-up van de versies van je masterscriptie.

Na afloop van het onderzoek kunnen data gepubliceerd worden als onderdeel van de masterscriptie, bijvoorbeeld in een bijlage. Dat geldt met name voor kleine dataverzamelingen, die geen privacygevoelige gegevens bevatten. Via de bibliotheek PThU kunnen (geanonimiseerde) data als losse bestanden bij de scriptie worden gearchiveerd. Via de bibliotheek PThU kunnen bestanden met privacygevoelige data worden gearchiveerd in een speciaal daarvoor beschikbare data-opslag faciliteit van de VU (ArchStor/DarkStor).

Ad 4. Verantwoordelijkheden

In het kader van wetenschappelijke integriteit is het belangrijk om te beschrijven op welke wijze data veilig opgeslagen zijn en beheerd worden. Daarmee wordt o.a. de controleerbaarheid van de data gewaarborgd. Zie ook de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit 2018 (te vinden op www.pthu.nl/Onderzoek-PThU/Academic_Integrity/).

Geef aan wie de data tijdens het onderzoek beheert. Dat zal veelal de student zelf zijn. Heeft echter de scriptiebegeleider ook toegang? Na afloop kan de student het beheer overdragen aan de PThU (bibliotheek).

Laat ook geïnterviewden weten, hoe (privacygevoelige) data worden beheerd en door wie.

Ad 5. Juridische en ethische aspecten

Omschrijf wie (mede-)eigenaar is van de data.

Indien er sprake is van privacygevoelige gegevens is het noodzakelijk zeer zorgvuldig om te gaan met de verzamelde onderzoeksdata. Denk daarbij aan persoonsgegevens (naam, adres, leeftijd, geslacht), maar ook aan het BSN of religieuze overtuiging.

Sla deze dus altijd veilig op (zie ad 3). Voorkom datalekken! Laat geïnterviewden weten hoe met de data wordt omgegaan. Vraag hen via een zogeheten *Informed consent-formulier* vooraf om toestemming te geven voor het onderzoek en het gebruik en de opslag van de onderzoeksdata. Geef aan dat je de verzamelende data uitsluitend gebruikt voor jouw onderzoek.

Anonimiseer zo veel mogelijk de data.

Ad. 6 Overige zaken

Vermeld hier onderwerpen die niet ondergebracht konden worden bij eerdere onderdelen.

Overleg te allen tijde met je begeleiders indien zaken niet helder zijn, je twijfelt over de juiste wijze van data verzamelen of over het opslaan van data. Of vraag advies aan de bibliotheek PThU.

PThU, Amsterdam/Groningen
(bestandsversie: 20190703)